

# ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Υ Π Ο

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΚΑΣΙΜΑΤΗ

Προέδρου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν

Μὲ τὴν σημερινὴν ὁμιλίαν τοῦ συναδέλφου κ. Γ. Μυλωνᾶ ἡ Ἀκαδημία ἐπανέρχεται εἰς τὰς ρίζας τοῦ πολιτισμοῦ μας. Πράγματι, κατὰ τὰς τελευταίας συνεδρίας μας, ἀπασχολήθημεν μὲ τὰς φάσεις τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ἀπὸ τῆς κλασσικῆς Ἀρχαιότητος μέχρι τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς Ἐθνεγεροσίας τοῦ 1821. Καὶ ἀκόμη μὲ τὴν σύγχρονον, τὴν καθημερινὴν ἑλληνικὴν ζωὴν. Ἀλλ' ἡ ἱστορία τοῦ ἔθνους μας ἔχει πολὺ μακροτέρας ἀφετηρίας. Πρὸ τεσσάρων χιλιάδων ἐτῶν — καὶ ἴσως καὶ πολὺ προωμότερον — εἰς τὴν γῆν αὐτὴν ποὺ λέγεται Ἑλλάς, καὶ ποὺ δὲν περιλαμβάνει μόνον τὸ σημερινὸν Βασίλειον, ἐδημιουργήθη πολιτιστικὴ ζωὴ ποὺ ἀποτελεῖ τὴν συνάρτησιν τῶν κλιματολογικῶν συνθηκῶν καὶ τῆς ἀνθρωπίνης κατασκευῆς τῶν κατοίκων τῆς. Εἶναι ἀνώφελον νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν συζήτησιν ἐπὶ τῆς ἐπιδράσεως τῶν γεωγραφικῶν συνθηκῶν εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν καὶ εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἐὰς ἀφήσωμεν τὴν ἀντιδικίαν, ποὺ ἐξεκίνησεν ἀπὸ τὸν Ἰππόλυτον Ταίπε, μακρὰν ἡμῶν. Ἐὰς ἀφήσωμεν ἐπίσης κατὰ μέρος τὴν ἔρευναν τῆς συνθέσεως τῶν ἐπαλλήλων φύλων ποὺ κατόκησαν εἰς τὴν γῆν αὐτήν. Καὶ ἂς σταθῶμεν εἰς μερικὰ μόνον συμπεράσματα, τὰ ὅποια πιθανολογεῖ μέχρι βεβαιότητος πλέον ἢ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη καὶ τὰ παρ' αὐτῆς ἀποκαλυφθέντα μνημεῖα, ἰδίᾳ κοσμήματα καὶ ἀφιερῶματα. Διότι μόνον ἀπὸ αὐτὰ ἠμποροῦμεν νὰ ἔχωμεν ἐνδείξεις περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τὴν δευτέραν πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδα. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ μεταγενέστεραι περίοδοι τῆς ἱστορίας μας, ἀπὸ τῆς ἐπώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ θαύματος καὶ ἐντεῦθεν, μὲ τὰς ἀπείρους πηγὰς καὶ τὰ μνημεῖα ποὺ κατέλιπε τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, εἶναι περισσότερον προσिताὶ εἰς τὴν ἔρευναν. Ἀλλ' ὁ τελευταῖος αἰὼν δὲν ὑπῆρξε καὶ διὰ τὴν ἀρχαιολογικὴν ἀναζήτησιν φειδωλός. Καὶ εἰς τὰ πορίσματά τῆς ἐστηρίχθησαν αἱ ἄλλαι ἐπιστῆμαι διὰ νὰ ὀλοκληρώσουν κατὰ τὸ δυνατὸν τὴν εἰκόνα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ.

Πρώτη ἡ Αἴγυπτος καὶ κατόπιν αἱ Μυκῆναι καὶ ἡ Κρήτη καὶ προσφατότερον ἡ Πύλος καὶ ἡ Θήρα δίδουν μὲ τὰς ἀλλεπαλλήλους ἀποκαλύψεις των τὴν καταπληκτικὴν ἀναπαράστασιν ἑνὸς ἀνεπαναλήπτου πολιτισμοῦ. Ὁ Αἰγαῖος πολιτισμὸς μὲ τὰς δύο πτυχὰς του, τὴν νοτιοανατολικὴν καὶ τὴν βορειοδυτικὴν, διασπᾶται ἀπὸ διαφορετικὰς ψυχολογίας ἀλλ' ἐνώνεται μὲ τὴν θάλασσαν, τὸ αἰώνιον καὶ ἀκατάλυτον μέσον ἐπικοινωνίας καὶ συγκρητισμοῦ. Καὶ ἡ θάλασσα τῆς Μεσογείου, μὲ τὴν ἐναλλαγὴν τῆς

ήρεμίας και τῆς ἀγριότητος, εἶναι δύο φορὲς θάλασσα. Αἱ φυλαὶ διαφέρουν, ἀλλ' ἡ νοοτροπία ταυτίζεται. Καὶ πούθενά δὲν φαίνεται ἡ ταύτισις αὐτῆ περισσότερον ἀπὸ τὴν βασικὴν ἐκδήλωσιν τοῦ κοινωνικοποιημένου ἐνστίκτου τοῦ ἀνθρώπου, τὴν θρησκείαν.

Εἰς πρόσφατον ὁμιλίαν του ὁ ξένος ἑταῖρος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Καρδινάλιος Δανιέλου, ἐξηγῶν τὴν μακρὰν ἀτομικὴν πορείαν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἔλλογον πίστιν εἰς τὸν Χριστόν, ἔλεγεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν γεννᾶται οὔτε ἄθεος οὔτε χριστιανός, γεννᾶται εἰδωλολάτρης καὶ ἀνακαλύπτει τὸν Χριστόν, ἐὰν εἶναι ἄξιος νὰ τύχη τῆς χάριτος. Ἄν τοῦτο εἶναι ἀληθές διὰ τὸν σύγχρονον ἄνθρωπον, εἶναι περισσότερον ἐκδηλον εἰς τὸν ἄνθρωπον πού ἐξέρχεται ἀπὸ τὴν πρωτόγονον ζωὴν καὶ εἰσέρχεται εἰς τὴν κοινωνικὴν συμβίωσιν. Ὁ ἄνθρωπος ἀνακαλύπτει τὴν φύσιν πρῶτον καὶ εἰς αὐτὴν ἐμπιστεύεται τὴν προστασίαν του. Καὶ αὐτὴν προσωποποιεῖ. Ἡ Πέα ἢ ἡ Γαῖα εἶναι ἡ φύσις καὶ ἡ παραγωγή, εἶναι ἡ ἐπιβίωσις του. Διὰ τοῦτο ὄλος ὁ Αἰγαῖος πολιτισμὸς ἔχει ὁμοιομόρφους θεότητες. Εἶναι ἐντελῶς δευτερεῦον τὸ ζήτημα ἂν ἡ Κρήτη ἐπέδρασεν εἰς τὰς Μυκήνας ἢ ὄχι. Ὅπως εἶναι καὶ ἄνευ σημασίας ἂν αἱ Μυκήναι ἐπωκίσθησαν ἀπὸ τοὺς Ἴωνας ἢ ἐπώκισαν τὴν Κύπρον. Ὅλα εἶναι δυνατά. Διότι τὸ ἐλληνικὸν δαιμόνιον ἔθεσε τὴν σφραγίδα του διὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Αἰγαίου καὶ ἐδημιούργησε δι' αὐτοῦ τὰς βύσεις τοῦ μέλλοντος. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι αἱ βαθεῖαι μεταβολαὶ πού ἐπῆλθον μὲ τὰς ἐπιδρομὰς καὶ τὰς καθόδους τῶν διαφόρων φυλῶν τοῦ Βορρᾶ, ἐλληνικῶν ἢ μή, καὶ πού κατέληξαν εἰς τὴν μείξιν ἑνὸς νέου Ἑλληνος ἀνθρώπου στεροῦνται σπουδαιότητος.

Δύο ἀπὸ τὰ φαινόμενα πού ἐπισημαίνουσι τὴν σπουδαιότητα αὐτὴν μᾶς ἐπιτρέπουσι νὰ ἐντοπίσωμεν αἱ ἀνακαλύψεις αἱ σχετικαὶ μὲ τὴν θρησκευτικὴν ζωὴν τῶν Μυκητῶν. Καὶ ἀσφαλῶς θὰ τὰ χρωματίσῃ περισσότερον καὶ ἐπιστημονικώτερον ὁ ἐργάτης τῆς παρουσίας πραγματείας.

Τὸ πρῶτον φαινόμενον εἶναι ἡ κυριαρχία, εἰς πρώτην φάσιν, τοῦ θήλεος εἰς τὸ στερέωμα τῶν θεῶν. Ὁ ἄρρην θεὸς παίζει ἐπικουρικὸν ρόλον. Δὲν εἶναι τοῦτο φαινόμενον τοῦ Αἰγαίου μόνον, ἴσως ὅμως εἶναι φαινόμενον πού συνδύαζει μὲ τὴν βασικὴν ἰδέαν τῆς μητρότητος, ὡς ἀναδημιουργοῦ τῆς ζωῆς καὶ τὸν ρόλον τῆς θαλάσσης μὲ τὰς διακυμάνσεις της καὶ τὴν κοινωνικότητά της πού συμπληρῶνει τὴν ἀνθρωπομορφικὴν θεοποίησιν τῆς φύσεως. Καὶ ὁ πρῶτος ἀποκαλυφθεὶς βωμὸς τοῦ ὁποίου ὁ κ. Γ. Μυλωνᾶς ὠλοκλήρωσε τὴν ἐξέτασιν εἰς Μυκήνας καὶ περὶ τοῦ ὁποίου θὰ μᾶς ὁμιλήσῃ, Θεὰν τοῦ Πολέμου προϋποθέτει καὶ ὄχι Θεόν. Ἄς μὴ λησμονῶμεν ἄλλωστε ὅτι τὴν Πύλῃν τῶν Λεόντων, ὅπως τὴν ὀνομάζομεν ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες, τὴν φυλάσσουν ὄχι Λέοντες, ἀλλὰ Λέαινα. Ἡ Γαῖα καὶ ἡ Θεὰ τοῦ πολέμου προηγήθησαν τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Ἄρεως καὶ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος εἰς τὸν ὀμφαλὸν τῶν Δελφῶν. Θὰ ἔλθῃ καὶ αὐτῶν ἡ σειρὰ, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἴσως τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἐπεκτατικοῦ Βορρᾶ, τοῦ δυσηνίου πρὸς τὸ εἶδος τῆς θαλάσσης σὰν τὴν Μεσόγειον, καὶ διὰ τῆς καθόδου πρὸς αὐτήν. Αἰωνίου φαινομένου πού μᾶς τρομάζει ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους τῆς θαλάσσης καὶ σήμερον, ὅπως τοὺς Αἰγυπτίους ἐτρόμαζαν οἱ «ἀνθρώποι τῆς θαλάσσης» πού ἐν τούτοις ἦσαν ἄνθρωποι τοῦ Βορρᾶ, ὅπως καὶ σήμερον. Ὁ Βορρᾶς ἐπιβάλλει τὴν ἰδικὴν μας λατρευτικὴν συνείδησιν. Καὶ ἡ συνείδησις αὐτῆ ἀρνεῖται τὴν ὑποταγὴν εἰς τὴν φύσιν καὶ τὰς ἐντολάς της. Μήπως δὲν ἔχομεν ὅμως καὶ κατὰ τὴν διαδρομὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ περιόδους Μαριοκρα-

τικὰς καὶ περιόδους Χριστοκρατικὰς, ὄχι ξένας ἴσως πρὸς τὰς γεωγραφικὰς ἀφειτηρίας ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀρδεύεται ἡ πίστις μας ;

Τὸ δεύτερον φαινόμενον εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἐμφάνισις τῆς Θεᾶς τοῦ Πολέμου. Ὁ πόλεμος, φεῦ !, εἶναι πάντοτε πίσω ἀπὸ τὴν θύραν ! Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Γκαίτε, θέλει πάντοτε νὰ κάμῃ τὸ καλὸν καὶ κάμνει πάντοτε τὸ κακόν. Οἱ δαίμονες ποὺ ἀπαντῶνται καὶ εἰς τὴν μυκηναϊκὴν θρησκείαν, ὅπως εἰς ὅλας τὰς θρησκειάς, ἔχουν ἄραγε σχέσιν μὲ αὐτόν ;

Πόσα προβλήματα μᾶς φέρει εἰς τὸν νοῦν, πόσας «εἰκόνας ὀμιχλογενεῖς», ἡ φευγαλέα ἀναδρομὴ εἰς τὸ ἀπώτερον, τὸ προϊστορικὸν παρελθὸν τῆς φυλῆς μας !

Πῶς νὰ μὴ ἐνθυμηθῶμεν τὸν Πλάτωνα ποὺ λέγει εἰς τὸ «Συμπόσιον» ὅτι ὁ ἔρως, ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα μας, εἶναι ὁ καρπὸς τῆς ἐνώσεως τῆς πενίας καὶ τοῦ πόρου ;

ΓΡΗΓ. ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ



ΤΟ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΝ ΚΕΝΤΡΟΝ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΩΝ

ΤΟ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΝ ΚΕΝΤΡΟΝ  
ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΩΝ

THE CULT CENTER OF MYCENAE



## ΤΟ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΝ ΚΕΝΤΡΟΝ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΩΝ

Δύο θέματα σπουδαιότατα διὰ τὴν πολιτιστικὴν ἐξέλιξιν τῆς Ἑλλάδος τῶν ἡρωικῶν χρόνων περιλαμβάνονται εἰς τὸν τίτλον τῆς σημερινῆς ὁμιλίας\*. Τὸ πρῶτον, αἱ Μυκῆναι, διετήρησε τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐρευνητῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἀφ' οὔτου ὁ HEINRICH SCHLIEMANN καὶ ὁ ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΣΟΥΝΤΑΣ ἔφερον εἰς φῶς τοὺς βασιλικοὺς τάφους καὶ τὸ ἀνάκτορον τῆς Κυκλωπείας πόλεως. Τὰ πολύτιμα λείψανα, τὰ ὁποῖα ἡ μυκηναϊκὴ γῆ διαφυλάττει καὶ ἀποδίδει κατὰ καιροὺς, δικαιολογοῦν πλήρως τὸ ἐνδιαφέρον αὐτό.

Τὸ δεύτερον θέμα, ἡ θρησκεία τῶν Μυκηναίων, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς του δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μελετηθῇ μὲ τὴν αὐτὴν ἔντασιν καὶ μὲ παρόμοια ἀποτελέσματα, μολονότι κορυφαῖοι ἐπιστήμονες ἀφιέρωσαν εἰς τὴν μελέτην τῆς θρησκείας ἔτη ὅλα τῆς ζωῆς των<sup>1</sup>. Τοῦτο δὲ διότι ἡ μελέτη τῆς θρησκείας πρέπει νὰ βασισθῇ εἰς σαφῆ κατάλοιπα δι' ἀνασκαφῶν ἐξηκριβωμένα, κατάλοιπα τὰ ὁποῖα εἶναι σπάνια. Βεβαίως μέχρι τοῦδε ἔχει ἀνασκαφῇ μέγας ἀριθμὸς τάφων, πολλοὶ τῶν ὁποίων διεσώθησαν ἄθικτοι. Τὰ κτερίσματά των ἐπλούτησαν τὰς γνώσεις καὶ τὰ μουσεῖά μας, αἱ δὲ ἐνδείξεις τὰς ὁποίας παρέχουν, προστιθέμεναι εἰς τὰ δεδομένα τὰ συναγόμενα ἐκ τῶν σκελετῶν, ἐπέτρεψαν τὴν κατανόησιν τῶν ταφικῶν ἐθίμων τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Πέραν ὅμως αὐτῶν δὲν παρέχουν σαφεῖς πληροφορίας διὰ τὴν λατρείαν καὶ τὴν θρησκείαν τῶν Μυκηναίων.

Συνήθως γραπτὰι πηγαὶ διασώζουσι πληροφορίας διὰ τὴν θρησκείαν καὶ τὰς λατρευτικὰς τελετὰς ἀρχαίων λαῶν. Τοιαῦται πηγαὶ δὲν ὑπάρχουσι διὰ τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν. Ἐκ τῶν χρόνων τῆς νεωτέρας ἐποχῆς τοῦ Χαλ-

\* Ἡ ὁμιλία ἐγένετο τὴν 18ῃν Ἀπριλίου 1972. Κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν προσετέθησαν εἰς τὸ κείμενόν της τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ 1972.

1. Κορυφαῖος μελετητῆς τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν τῆς Κρητομυκηναϊκῆς ἐποχῆς ἀπέβη ὁ MARTIN P. NILSSON, ὁ ὁποῖος διὰ τοῦ συγγράμματός του *The Minoan - Mycenaean Religion and its Survival in Greek Religion*, 2<sup>a</sup> ἔκδ., Lund 1950, ἔθεσεν ἐπὶ ἐπιστημονικῆς βάσεως τὴν μελέτην τῆς θρησκείας τῶν Κρητῶν καὶ τῶν Μυκηναίων τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ.

κοῦ διασφύζονται μικρὰ καὶ ἐξόχως καλλιτεχνικὰ ἔργα τέχνης, φέροντα ἐγγα-  
ράκτους ἢ καὶ ἀναγλύφους παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι ἴσως ἔχουν σχέσιν πρὸς  
τὴν θρησκείαν τῶν Μυκηναίων. Χρυσᾶ δακτυλίδια, σφραγιδόλιθοι, ἀκόμη  
καὶ γραπτὰ μικρογραφία, ἀποτελοῦν σοβαρὰν καὶ χρησιμωτάτην πηγὴν  
πρὸς μελέτην. Αἱ παραστάσεις τῶν ἀποτελοῦν τὰς εἰκόνας, οὕτως εἰπεῖν,  
συγγραφῆς περὶ θρησκείας, τὸ κείμενον τῆς ὁποίας πρέπει νὰ συντεθῆ ὑπὸ  
τοῦ ἐρευνητοῦ. Ἡ σύνθεσις αὕτη εἶναι πολλάκις ὑποκειμενικὴ καὶ δὲν στη-  
ρίζεται εἰς τὴν ἀπαραίτητον πληρότητα στοιχείων, διότι σχετικῶς ὀλίγα ἔργα  
τέχνης μὲ θρησκευτικὰς παραστάσεις διεσώθησαν, πρὸ πάντων ἑάν, ὡς δεῖ,  
ὁ μελετητὴς περιορισθῆ εἰς ἔργα τέχνης τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν εἰς τὴν μυκη-  
ναϊκὴν Ἑλλάδα. Διὰ τοῦτο ἡ σύνθεσις παρουσιάζει μεγάλα χάσματα καὶ  
διαμφισβητουμένας ὑποθέσεις. Παρ' ὅλα ταῦτα ἐκ τῶν παραστάσεων τούτων  
μανθάνομεν ὅτι εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους ὑπῆρχον ναῖσκοι, βωμοί,  
ὑπαίθρια ἱερὰ ἢ τεμένη εἰς τὰ ὁποῖα διετηροῦντο ἱερὰ δένδρα καὶ ἱερὰ ἀντι-  
κείμενα, ὅτι «ἱερὰ κέρατα» ἢ «κέρατα καθοσιώσεως» ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς  
σύμβολα ἱερότητος καὶ ἐτίθεντο ἐπὶ τῶν θρησκευτικῶν κτηρίων, ὅτι ὄργια-  
στικοὶ χοροὶ ἀπετέλουν σπουδαῖον μέρος τῆς λατρείας, ἰδίᾳ τῆς θεᾶς τῶν δέν-  
δρων καὶ τῆς καλλιεργείας τῆς γῆς<sup>1</sup>.

Πινακίδες τῆς γραμμικῆς Β γραφῆς εὐρεθεῖσαι ἰδίᾳ εἰς τὸ ἀνάκτορον  
τῆς Κνωσοῦ καὶ εἰς τὸ ἀνάκτορον τοῦ ἄνω Ἐγγλιανοῦ τῆς Πύλου, τὰς  
ὁποίας εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναγνώσωμεν χάρις εἰς τὸ μνημειῶδες ἔργον τοῦ  
MICHAEL VENTRIS, ἀναφέρουν τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν, οἱ ὁποῖοι ἐλα-  
τρεύοντο εἰς τὴν μυκηναϊκὴν Ἑλλάδα πρὸς τὸ τέλος τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ,  
ἀπαριθμοῦν τὰ ἀναθήματα, τὰ ὁποῖα ἀφιεροῦντο εἰς αὐτοὺς καὶ ἐπιβεβαιώ-  
νουν τὴν ὑπαρξιν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ναῶν, τεμενῶν καὶ ἱερατείου, τὴν  
ὁποίαν ὑπεδείκνυον αἱ ἐπὶ τῶν μικροτεχνημάτων παραστάσεις<sup>2</sup>. Ἄλλαι πλη-  
ροφορίαι τῶν, σχέσιν ἴσως ἔχουσαι πρὸς τὴν λατρείαν καὶ τὰς θρησκευτικὰς

1. Ὁ Sir ARTHUR EVANS πρῶτος ἐτόνισε τὴν σπουδαιότητα τῶν μικροτεχνημάτων  
τούτων καὶ ἐπεχείρησε τὴν ἐρμηνείαν τῶν εἰς τὴν θεμελιώδη μελέτην του «Mycenaean Tree  
and Pillar Cult», ἐν JHS 21, 1901, σ. 99 - 204. Τὰς ἐπὶ τῶν σφενδονῶν τῶν δακτυλίων  
παραστάσεις ἐμελέτησε καὶ ἠρμήνευσε καὶ πάλιν ὁ AXEL W. PERSSON εἰς τὸ βιβλίον του  
The Religion of Greece in Prehistoric Times, Los Angeles 1942. Ὅρα καὶ Γ. Ε. ΜΥΛΩΝΑ,  
Mycenae and the Mycenaean Age, Princeton 1966, σ. 137 κ.έ.

2. Μεταξὺ τῶν βασικῶν πηγῶν διὰ τὴν μελέτην τῆς γραμμικῆς Β γραφῆς εἶναι τὸ  
ἔργον τῶν Μ. VENTRIS καὶ J. CHADWICK, Documents in Mycenaean Greek, Cambridge  
1956. E. BENNETT, The Pylos Tablets, Princeton 1955 καὶ The Mycenae Tablets II,  
Philadelphia 1958. J. CHADWICK, The Mycenae Tablets III, Philadelphia 1963. L. R.  
PALMER, The Interpretation of Mycenaean Greek Texts, Oxford 1963.



συγκεντρώσεις και πανηγύρεις, παραμένουν άσφαεις και έξηγοῦνται διαφοροτρόπως ὑπὸ τῶν έρευνητῶν. Βεβαίως τὰ εἰς τὰ Όμηρικὰ έπη άναφερόμενα, πλὴν τῶν ταφικῶν, δὲν άποδεικνύονται ὡς περιγράφοντα μυκηναϊκὰ θρησκευτικὰ έθιμα.

Άκόμη τὰ δι' άνασκαφῶν άποκαλυφθέντα άρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα εἶναι ὀλίγα και μερικὰ τούτων δὲν διέσωσαν σαφῆ τεκμήρια τῆς χρήσεώς των. Ίσως άξιολογώτατα λείψανα ιεροῦ εἶναι τὰ άνευρεθέντα ὑπὸ τοῦ JOHN CASKEY εἰς τὴν Κέα<sup>1</sup>: άλλά και αὐτὰ άνάγονται εἰς άρχαιοτάτην έποχὴν, εἰς τὸν 16<sup>ον</sup> ἢ 15<sup>ον</sup> αἰῶνα και φαίνεται ὅτι έχουν στενοτέραν σχέσηιν πρὸς τὰ κρητικὰ ἢ πρὸς τὰ μυκηναϊκὰ ιερά. Εἰς τὴν Δῆλον άνεσκάφησαν θεμέλια κτηρίων, τὰ ὁποῖα οἱ Γάλλοι συνάδελφοι θεωροῦν ὡς ιερά<sup>2</sup>. Δυστυχῶς οὐδὲν διεσώθη εκ τοῦ περιεχομένου των και οὕτως ἡ άπόδοσις παραμένει άναπόδεικτος. Τὸ αὐτὸ περίπου δύναται νά λεχθῆ και διὰ τὸ ὕστεροελλαδικὸν ΙΙ μέγαρον, τὸ άποκαλυφθὲν ὑπὸ τοῦ άειμνήστου Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗ και τῶν συνεργατῶν του κάτωθεν τῶν Τελεστηρίων τῆς Έλευσίνας, μολονότι ἡ θέσις του και ἡ μορφῆ του συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ιεραῦς του ιδιότητος<sup>3</sup>.

Μικρὰ ιερά εἶναι γνωστὰ εκ τῶν συνοικισμῶν τῆς Άσίνης και τοῦ Μπερματιοῦ, άλλά και αὐτὰ άνεκαλύφθησαν ὑπὸ τῶν Σουηδῶν συναδέλφων εντὸς οἰκημάτων και άποτελοῦν οὕτως έξαρτήματα οἰκιακῆς λατρείας<sup>4</sup>. Ἐπὶ τῆς εύρέσεως τῶν ιερῶν αὐτῶν στηριζόμενοι, ὡς και ἐπὶ τῆς άνακαλύψεως ναῖσκων εἰς τὰ κρητικὰ άνάκτορα, οἱ μελετηταὶ τῆς μυκηναϊκῆς θρησκείας ὑπέθεσαν τὴν ὕπαρξιν ναῖσκων εἰς τὰ μυκηναϊκὰ άνάκτορα τῆς ἡπειρωτικῆς Έλλάδος. Μέχρι τοῦδε ὁμως μόνον εἰς τὸ άνάκτορον τοῦ ἄνω Έγγλιανοῦ εἶναι δυνατὸν νά διακρίνωμεν τράπεζαν προσφορῶν εἰς τετράπλευρον ὀγκόλιθον εκ πάγου (μήκους 0.64 μ. και πλάτους 0.60 μ.), ὁ ὁποῖος καλύπτεται ὑπὸ γραποῦ κονιάματος και ὁ ὁποῖος κεῖται πρὸ μικροῦ τετραπλεύρου δωματιοῦ, τὸ ὁποῖον ὁ άείμνηστος CARL W. BLEGEN έδέχθη ὡς ναῖσκον<sup>5</sup>. Δυστυχῶς τὸ περιεχόμενον τοῦ δωματιοῦ εκείνου ἠφανίσθη πρὸ πολλοῦ και ὡς εκ τούτου και ἡ άναγνώρισις αὐτῆ στερεῖται άποδεικτικῶν στοιχείων.

1. Hesperia 31, 1962, σ. 278 - 283· 33, 1964, σ. 326 - 328, εἰκ. 2.

2. H. GALLET DE SANTERRE, Délos primitive et archaïque, Paris 1958, σ. 91 - 93.

3. K. KOUROUNIOTES, Das eleusinische Heiligtum von den Anfängen bis zur Vorperikleischen Zeit, Arch RW, 32, 1935, σ. 52 - 78. G. E. MYLONAS, Eleusis and the Eleusinian Mysteries, Princeton 1961, σ. 34 κ.έ., εἰκ. 11.

4. O. FRÖDIN και A. W. PERSSON, Asine Results of the Swedish Excavations 1922 - 1930, Stockholm 1938, σ. 298 και 308. NILSSON, έ. ά., σ. 112 - 114, εἰκ. 32 και σ. 116.

5. C. W. BLEGEN, The Palace of Nestor I, Princeton 1966, σ. 302 - 305.

Πλησίον τοῦ δωματίου εὐρέθη πινακίς, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τῆς «Ποτνίας Ἰπείας», εἰς τὴν ὁποίαν, κατὰ τὸν BLEGEN, ἴσως ἦτο ἀφιερωμένος ὁ ναῖσκος.

Εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Τίρυνθος δὲν εὐρέθη δωματίον ἢ κτίσμα, τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ θεωρηθῆ ὡς ναῖσκος, ὁ δὲ βόθρος-βωμὸς τῆς μεγάλης του αὐλῆς φαίνεται ὅτι δὲν ἀνήκει εἰς τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν<sup>1</sup>. Προτοῦ συγκεντρωθῶμεν εἰς τὰς Μυκήνας, πρέπει νὰ τονίσωμεν ὅτι ἡ γενικὴ ὡς ἄνω ἐπισκόπησις τῶν ἀνευρεθέντων μέχρι τοῦδε στοιχείων, τῶν δυναμένων νὰ βοηθήσουν εἰς τὴν ἔρευναν καὶ τὴν μελέτην τῆς μυκηναϊκῆς θρησκείας, ἀποδεικνύει τὴν σπουδαιότητα τὴν ὁποίαν ἐνέχουν διὰ τὴν μελέτην αὐτὴν τὰ εἰς τὸν κατάλογον τῶν γνωστῶν δι' ἀνασκαφῶν εὐρισκόμενα καὶ προστιθέμενα στοιχεῖα ὅσονδήποτε μικρά. Καὶ τὰ νέα αὐτὰ στοιχεῖα τὰ ἐδώρησεν ἡ μυκηναϊκὴ γῆ καὶ ἡ μυκηναϊκὴ ἀκρόπολις κατὰ τὰ τελευταῖα τέσσαρα ἔτη.

Ὁ σοφὸς μελετητὴς τῶν Μυκηνῶν, ὁ ἀείμνηστος ALAN J. B. WACE ἔχαρκτήρισεν ὡς ναῖσκον δωματίον τοῦ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου ἀνακτόρου, τὸ ὁποῖον προηγουμένως εἶχε μερικῶς ἀνασκαφῆ ὑπὸ τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ<sup>2</sup>. Τὴν ὑπόθεσιν του αὐτὴν ἐστήριξεν ἐπὶ μικροαντικειμένων, εὐρεθέντων εἰς τὸ δάπεδον τοῦ δωματίου. Τὰ μικροαντικείμενα ὅμως αὐτὰ δὲν ἀποδεικνύουν τὴν ἱερότητα τοῦ χώρου, ἡ δὲ πλήρης ἀνασκαφὴ του, τὸ 1958, ἀπέδειξεν ὅτι οὔτε δωματίον ἦτο ὁ χώρος ἐκεῖνος, ἀλλὰ εὐρὸς διάδρομος. Ὁ WACE ἐπίστευεν ὅτι ἡ ὑπόθεσίς του ἐνισχύετο ἀπὸ τὴν εὐρεσιν τοῦ ἐξ ἔλεφαντοστοῦ θαυμαστοῦ συμπλέγματος δύο καθημένων γυναικῶν καὶ παιδίου<sup>3</sup>. Τοῦτο ὅμως εὐρέθη εἰς τὴν βορειὰν κλιτὴν τοῦ λόφου καὶ κατὰ πολὺ βορειότερον ἀκόμη καὶ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ ὑποβαστάζοντος τὸ ἐπίπεδον τῆς κορυφῆς ἐκεῖνης. Πρὸς τούτοις δὲν κατώρθωσε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι εἰς τὸ σύμπλεγμα αὐτὸ παριστάνονται θεότητες. Πιστεύω ὅτι εἰς αὐτὸ ἔχομεν τροφὸς ἐμπεπιστευμένας μὲ τὴν ἀνατροφήν παιδός, μυθικοῦ ἴσως πρίγκιπος, προγόνου τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας. Εἶναι παράλληλον πρὸς τὰ ἐκ πηλοῦ συμπλέγματα δύο γυναικῶν καὶ παιδίου τὰ γνωστὰ ἀπὸ μυκηναϊκοὺς τάφους. Ὅθεν

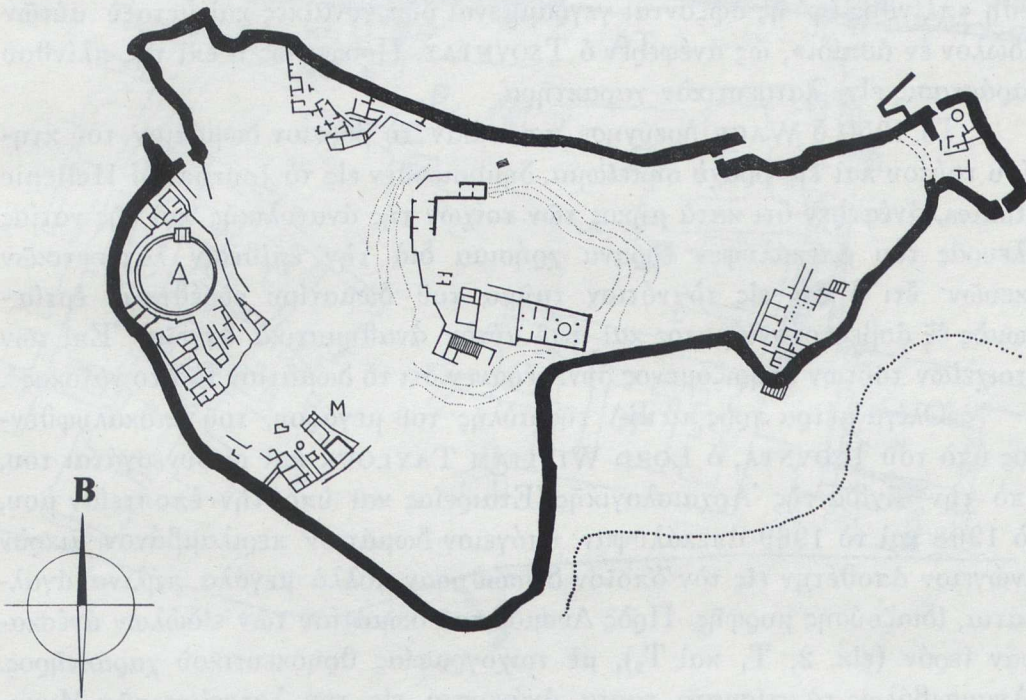
1. G. E. MYLONAS, *Mycenae and the Mycenaean Age*, σ. 162-163.

2. A. J. B. WACE, *BSA* 25, 1921-1931, σ. 223-229 καὶ MYLONAS, *ἔ. ἀ.*, σ. 70. Εἰς σημείωμά του ὅμως, *JHS* 71, 1951, σ. 254-255, ὁ WACE ἐδέχθη ὅτι τὸ διαμέρισμα Γ τῆς «Οἰκίας Τσουντά» ἦτο ὁ πρῶτος ναῖσκος, ὁ ὁποῖος ἀπεκαλύφθη εἰς τὰς Μυκήνας.

3. A. J. B. WACE, *JHS* 59, 1939, σ. 210 καὶ *Mycenae, an Archaeological History and Guide*, Princeton 1949, σ. 83-84, οἰκ. 101-102.

μέχρι τοῦδε οὐδὲν ἕλκος ναῖσκου ἀνευρέθη εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀνακτόρου. Πρέπει ὅμως νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι μέγα μέρος τοῦ ἀνακτόρου ἠφανίσθη σχεδὸν παντελῶς. Ἡ πρὸ τοῦ μεγάρου αὐλή, ἡ ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὴν αὐλὴν τοῦ ἀνακτόρου τῆς Τίρυνθος, ἀποδεικνύεται ὡς στερουμένη βωμοῦ. Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Πύλου.

Ἡ βορεία, ἡ νοτία καὶ ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ λόφου ἔχουν ἀνασκαφῇ πλήρως. Εἰς αὐτὰς δὲν εὗρέθη ἱερόν τι ἢ ἄλλο θρησκευτικὸν κτίσμα.



Εἰκ. 1. Ἡ ἀκρόπολις τῶν Μυκηνῶν. Μ, «Οἰκία Τσοῦντα».

Ἡ δυτικὴ κλιτὺς ὅμως παρουσιάζει πολὺ ἐνδιαφέρον καὶ τὰ κτίσματά της εἶναι διδακτικώτατα. Εἰς τὴν κλιτὺν αὐτὴν καὶ πρὸ τοῦ λεγομένου Πολυγωνικοῦ Πύργου τοῦ δυτικοῦ Κυκλωπειοῦ Τείχους τὸ 1886 ὁ ἀείμνηστος διδάσκαλος ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΣΟΥΝΤΑΣ ἀπεκάλυψε μεταξὺ ἄλλων καὶ μέγα, διπλοῦν, οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖον παρέμεινε γνωστὸν ὡς «Οἰκία Τσοῦντα» (εἰκ. 1 καὶ 2, Μ). Τὸ κτήριον τοῦτο ἦτο ἐκτισμένον εἰς τρία διάφορα ἐπίπεδα, εἰς τὸ μεσαῖον τῶν ὁποίων διασφύζονται καλῶς τὰ θεμέλια μεγάρου μὲ αὐλὴν καὶ

προαύλιον<sup>1</sup>. Εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ μεγάρου ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ ἀνέφερεν ὅτι «ὑπάρχουσι δύο πώρινοι λίθοι κεκοιλαμένοι οὕτως ὥστε ν' ἀποτελῶσι λεκάνην ἀβαθῆ διαμέτρου 0.40 μ. ἔχουσαν ἐν τῷ μέσῳ ὀπὴν σχήματος φύλλου κισσοῦ, ἣς τὸ μέγιστον ἄνοιγμα εἶναι 0.16 μ.». Τὸ κτίσμα τοῦτο ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ ἐδέχθη ὡς «βόθρον πρὸς θυσίας». Εἰς τὸ ὑψηλότερον ἐπίπεδον διασφύζονται θεμέλια διαφόρων περιόδων, τὰ σπουδαιότερα τῶν ὁποίων ἀνήκουν εἰς κτήριο (Γ), τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖται ἀπὸ τετράπλευρον δωμάτιον ἀνοικτὸν πρὸς Βορρᾶν καὶ δεύτερον μικρότερον δωμάτιον συνεχές πρὸς τὸ πρῶτον (εἰκ. 2, Γ καὶ Γ<sub>1</sub>). Εἰς τὸν χῶρον τῶν δωματίων τούτων μεταξὺ ἄλλων μικροαντικειμένων εὐρέθη «πλίνθος ἐφ' ἣς σφύζονται γεγραμμένοι δύο γυναῖκες καὶ μεταξὺ αὐτῶν εἶδωλον ἐν ἀσπίδι», ὡς ἀνέφερεν ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ. Προφανῶς ἡ ἐπὶ τῆς πλίνθου παράστασις εἶχε λατρευτικὸν χαρακτήρα.

Τὸ 1950 ὁ WACE ἠρεύνησε καὶ πάλιν τὸ βόρειον δωμάτιον τοῦ κτηρίου τούτου καὶ εἰς βραχὺ σημείωμα, δημοσιευθὲν εἰς τὸ Journal of Hellenic Studies, ἀνέφερεν ὅτι κατὰ μῆκος τῶν τοίχων τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς του ἀπεκάλυψεν ἔδρανα χρήσιμα διὰ τὴν ἐπίθεσιν λατρευτικῶν σκευῶν· ἔτι δ' ὅτι εἰς τὸ νότιον τμήμα τοῦ δωματίου εὐρέθησαν ἐστία-βωμὸς ἐξ ἀσβεστοκονιάματος καὶ περὶ αὐτὸν ἀναθηματικὰ ἀγγεῖα. Ἐπὶ τῶν στοιχείων τούτων στηριζόμενος συνεπέρανεν ὅτι τὸ δωμάτιον Γ<sub>1</sub> ἦτο ναῖσκος<sup>2</sup>.

Ὅλιγα μέτρα πρὸς τὰ ΒΔ τῆς αὐλῆς τοῦ μεγάρου, τοῦ ἀποκαλυφθέντος ὑπὸ τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ, ὁ LORD WILLIAM TAYLOUR καὶ οἱ συνεργάται του, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν μου, τὸ 1968 καὶ τὸ 1969 ἀπεκάλυψαν ὑπόγειον δωμάτιον περιλαμβάνον μικρὸν ἀνώγειον ἀποθέτην εἰς τὸν ὁποῖον διεσώθησαν πολλὰ μεγάλα πήλινα ἀγάλματα, ἰδιαζούσης μορφῆς. Πρὸς Δυσμᾶς τοῦ δωματίου τῶν εἰδώλων ἀνέσκαψαν ἱερόν (εἰκ. 2, T<sub>1</sub> καὶ T<sub>2</sub>), μὲ τοιχογραφίας θρησκευτικοῦ χαρακτήρος. Ἀναμφιβόλως τὰ κτίσματα ταῦτα ἀνάγονται εἰς τὴν λατρείαν τῶν Μυκηναίων<sup>3</sup>. Κατὰ ταῦτα ἡ δυτικὴ κλιτὺς τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνηνῶν διεφύλαξε καὶ ἀπέδωσε τὰ μόνα ἐκ Μυκηνηνῶν ἀποδεδειγμένα κτίσματα θρησκευτικοῦ χαρακτήρος.

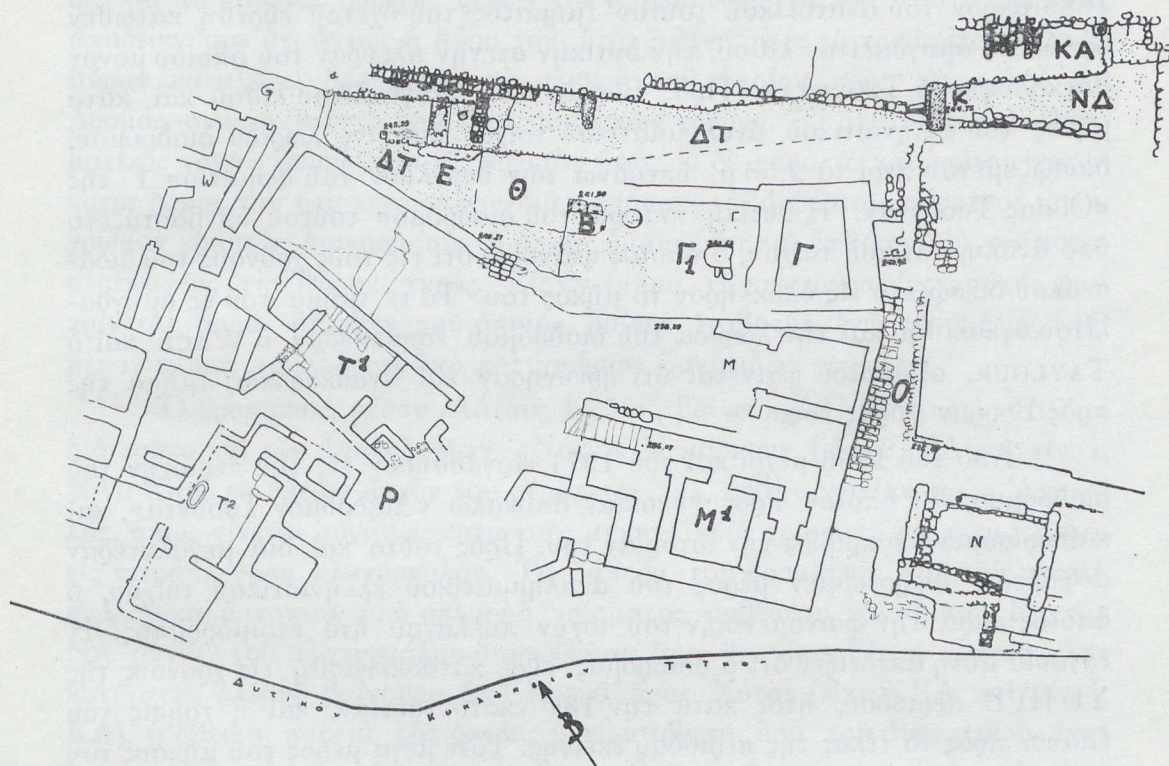
Τὴν κλιτὺν αὐτὴν καὶ τὰ περὶ τὴν λεγομένην «Οἰκίαν Τσοῦντα» θεμέλια ἀπεφάσισα νὰ ἐρευνήσω καὶ πάλιν ἀπὸ τοῦ 1966, μολονότι ἡ μεγαλύτερα

1. ΧΡ. ΤΣΟΥΝΤΑΣ, ΠΑΕ 1886, σσ. 74-79.

2. A. J. B. WACE, JHS 71, 1951, σ. 254-255.

3. Lord WILLIAM TAYLOUR, Antiquity XLIII, 1969, σ. 91 κ.έ. καὶ XLIV, 1970, σ. 270 κ.έ.

ἑκτασις τῆς κλιτύος εἶχεν ἀνασκαφῇ προηγουμένως. Τὴν ἔρευναν αὐτὴν ἀνέλαβον μὲ τὴν ἐλπίδα εὐρέσεως ἐπιστημονικῶν δεδομένων, παροραθέντων ὑπὸ τῶν προγενεστέρων ἐρευνητῶν, δεδομένων, τὰ ὅποια θὰ ἦτο δυνατόν νὰ βοηθήσουν εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ χώρου καὶ τῶν κτισμάτων του. Ἡ ἔρευνα αὕτη, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, μὴ συντελεσθεῖσα πλή-



Εἰκ. 2. Τὸ Θρησκευτικὸν Κέντρον τῶν Μυκηνῶν (1971).

ρως, συνεδέθη μὲ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ χώρου περὶ τὸν Πολυγωνικὸν Πύργον τοῦ δυτικοῦ Κυκλωπειοῦ Τείχους, τὴν ὁποίαν ἤρχισα τὸ 1968<sup>1</sup>. Ἡ δυτικὴ κλιτύς καλύπτεται ὑπὸ θεμελίων διαφόρων ἐποχῶν τὰ ὅποια τῇ προσδίδωσι λαβυρινθώδη ὄψιν, ἡ δὲ ἐκ νέου ἀνασκαφὴ καὶ μελέτη των ὠμοίαζε πρὸς ἀστυνομικὴν ἔρευναν.

1. Γ. Ε. ΜΥΛΩΝΑΣ, ΠΑΕ 1968, σ. 9 κ.έ. 1970, σ. 118 κ.έ. Εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, καὶ ἰδίᾳ εἰς τὸν Γενικὸν τῆς Γραμματέα συνάδελφον κ. Ἀναστάσιον Κ. Ὁρλάνδον, ἐκφράζω καὶ ἐντεῦθεν θερμὰς εὐχαριστίας διὰ τὴν εἰς ἐμὲ ἀνάθεσιν τῆς ἀνασκαφῆς ὄρα καὶ ΠΑΕ 1971 καὶ 1972.

Κατὰ μῆκος τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τῆς «Οικίας Τσουντα», ὁ αἰώνιος διδάσκαλος ἀπεκάλυψε κλίμακα βαίνουσαν ἀπὸ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμᾶς καὶ παραλλήλως πρὸς ὄχετόν, τὸν ὁποῖον ὑπέλαβεν ὡς ὁδόν (εἰκ. 2,0). Τὸ ἀνατολικόν, τὸ ὑψηλότερον τμήμα τοῦ ὄχετοῦ, ἐκαλύπτετο ὑπὸ ὀγκώδους ἀναλημματικοῦ τοίχου ἑλληνιστικῶν χρόνων (ἴσως τοῦ τέλους τοῦ 3<sup>ου</sup> π. Χ. αἰῶνος) ὅπισθεν τοῦ ὁποῖου ὑψοῦτο ἡ κλιτὺς τοῦ λόφου. Τὸ ἀνασκαφὲν τὸ 1886 ἄκρον τοῦ ἀνατολικοῦ τούτου τμήματος τοῦ ὄχετοῦ εὐρέθη κάτωθεν ὀγκώδους ἀμυγδαλίτου λίθου, τὴν δυτικὴν στενὴν πλευρὰν τοῦ ὁποῖου μόνον ἀπεκάλυψεν ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ. Πρὸς Βορρᾶν τοῦ ἀμυγδαλίτου λίθου καὶ κατὰ μῆκος τοῦ ἑλληνιστικοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου διέκρινε λωρίδα διαδρόμου, διασφζομένου περὶ τὰ 2,50 μ. ὑπεράνω τῶν θεμελίων τοῦ δωματίου Γ τῆς «Οικίας Τσουντα». Ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ διαδρόμου τούτου ὑπερβαστάζετο ὑπὸ ἀναλημματικοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι εἰς τοὺς χρόνους τοῦ διδασκάλου διεσφζετο εἰς ὀλόκληρον τὸ μῆκός του. Τό τε τμήμα τοῦ ἐξ ἀμυγδαλίτου ὀγκολίθου καὶ τὴν λωρίδα τοῦ διαδρόμου ἐσημείωσαν ὁ WACE καὶ ὁ TAYLOUR, οἱ ὁποῖοι φαίνεται ὅτι ἠρεύνησαν καὶ ἀνασκαφικῶς τμήμα τῆς πρὸς Βορρᾶν φορᾶς του.

Ἀπὸ τοῦ 1966 μέχρι καὶ τοῦ 1971 εἰργάσθημεν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ διαδρόμου, τὸν ὁποῖον πρὸς εὐκολίαν ἀποκαλῶ «Διάδρομον Τσουντα», καὶ καθωρίσαμεν ἐπακριβῶς τὴν ἱστορίαν του. Πρὸς τοῦτο καὶ διὰ μεγαλυτέραν ἀσφάλειαν ἀφηρέσαμεν μέρος τοῦ ἀναλημματικοῦ ἑλληνιστικοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος παρὰ τὴν φαινομενικὴν του ἰσχὺν πολλαχοῦ ἦτο ἐτοιμόρροπος. Ἡ ἐργασία αὐτὴ ἀπέδειξεν ὅτι ὁ διάδρομος εἶχε κατασκευασθῆ εἰς χρόνους τῆς ΥΕ III Β περιόδου, ἥτοι κατὰ τὴν 13<sup>ην</sup> ἑκατονταετίαν, καὶ ἡ χρῆσις του ἔπαυσε πρὸς τὸ τέλος τῆς περιόδου ἐκείνης. Τότε μέγα μέρος τοῦ μήκους του καὶ ἡ εἴσοδος του αὐτὴ κατεστράφη καὶ ἐκαλύφθη ὑπὸ πυρακτωμένων ὑπολειμμάτων τοίχων, τὰ ὁποῖα περὶ τὸ 1200 π. Χ. εἶχον κατολισθήσει ἀπὸ ὑψηλότερα σημεῖα τοῦ λόφου. Τότε καὶ αὐτὴ ἡ «Οικία Τσουντα» κατεστράφη διὰ πυρός. Μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ 1200 π. Χ. καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς «Οικίας Τσουντα» ἐκτίσθησαν κτήρια, ὀλίγα θεμέλια τῶν ὁποίων μόνον διεσώθησαν (πίν. II, X, X). Ἄνωθεν αὐτοῦ τοῦ διαδρόμου καὶ κατ' ὀρθὴν γωνίαν πρὸς τὸν ἄξονά του ἰδρύθη κτήριον τοῦ ὁποῖου διεσώθη ἡ ἐστία περιβαλλομένη ὑπὸ κιόνων. Τὰ θεμέλια ταῦτα δὲν ἐμποδίζουν τὴν κατανόησιν τῆς χρήσεως τοῦ διαδρόμου οὐδὲ ἀπαλείφουν τμήματά του.

Ἦδη πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1971 εἶχομεν ἀποκαλύψει τὸ πρὸς τὴν εἴσοδον τοῦ διαδρόμου διασφζόμενον στενὸν τμήμα του. Ἡ ἀφαίρεσις μέρους

τοῦ ἑλληνιστικοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου κατέστησε δυνατὴν τὴν πλήρη ἀποκάλυψιν τοῦ κροκαλοπαγοῦς ὀγκολίθου, ὁ ὁποῖος ἀπετέλει τὴν ἀφετηρίαν του (εἰκ. 2, Κ καὶ πίν. I, Κ). Ὁ ὀγκόλιθος αὐτός, μήκους 2,50 μ. καὶ πλάτους 0.90 μ., ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο κατώφλιον θύρας. Εἰς τὰ δύο ἄκρα του ἀπεκαλύφθησαν κοιλότητες ἢ στρόφιγγες διὰ τὴν περιστροφὴν τῶν δοκῶν διφύλλου ξυλίνης θύρας. Τὰ περὶ τὸ κατώφλιον ἀνασκαφέντα μελανὰ χρώματα ὡς καὶ τὰ καμένα τεμάχια ξύλων, τὰ ἀποκαλυφθέντα ἐπὶ τοῦ κατωφλίου, ἀποδεικνύουν ὅτι ὄντως ἡ θύρα του ἦτο ξυλίνη. Εἰς τὸ κατώφλιον καὶ τὴν θύραν καταλήγει δρομίσκος, τὰ πλευρὰ τοῦ ὁποίου, πρὸς Ἄνατολὰς καὶ Δυσμάς, συνεκρατοῦντο ὑπὸ ἀναλημματικῶν τοίχων. Ὁ ἀνατολικὸς ἀναλημματικὸς τοῖχος διασφύζεται εἰς ἀρκετὸν ὕψος, ὁ δὲ παρὰ τὸ κατώφλιον κατώτατος δόμος του ἦτο κεχρισμένος διὰ κονιάματος ἐξ ἀσβέστου, φέροντος πολυχρωμον γραπτὴν διακόσμησιν, ἡ ὁποία ἤμαυρώθη καὶ ἐφθάρη ὑπὸ τοῦ καταστρέψαντος τὴν θύραν πυρός. Εἰς ἓν τμήμα τῆς τοιχογραφίας ταύτης διακρίνεται ἄρμα, ὅπισθεν τοῦ ὁποίου βαίνει ἀναβάτης, ἐνῶ τὸ ἀμέσως ἐπόμενον τμήμα ποικίλλεται ὑπὸ πολυχρῶμων ἐλικοειδῶν γραμμῶν.

Ὁ δρομίσκος, μέσου πλάτους 1,75 μ., βαίνει πρὸς Νότον περὶ τὰ 10 μ., διὰ τοῦτο καὶ τὸν ἀποκαλοῦμεν «Νότιον Δρομίσκον» (εἰκ. 2, ΝΔ καὶ πίν. I, ΝΔ). Κατὰ τὸ νότιον ἄκρον του στρέφεται κατ' ὀρθὴν γωνίαν πρὸς Ἄνατολὰς, ὅπως γίνεται συνήθως κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους, καὶ τερματίζεται εἰς τετράπλευρον πλατύσκαλον. Τὰ δάπεδα τοῦ δρομίσκου καὶ τοῦ πλατυσκάλου καλύπτονται ὑπὸ σκληροῦ χρίσματος ἀσβέστου καὶ ἄμμου. Εἰς τὴν ΝΑ γωνίαν τοῦ πλατυσκάλου διασφύζονται ἴχνη θρανίου. Εἰς τὸ πλατύσκαλον κατήρχετο κλίμαξ βαίνουσα ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον (εἰκ. 2, ΚΑ καὶ πίν. I, ΚΑ), ἡ δυτικὴ παρεῖα τῆς ὁποίας ὑπεβαστάζετο ὑπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ πρὸς τὴν θύραν Νοτίου Δρομίσκου. Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι κλίμαξ, πλατύσκαλον, δρομίσκος καὶ θύρα, τὸ κατώφλιον τῆς ὁποίας διασφύζεται, ἀνήκουν εἰς τὸ αὐτὸ συγκρότημα καὶ κατεσκευάσθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον. Τῆς κλίμακος μόνον τμήματα διασφύζονται (πίν. I, ΚΑ), ἀρκετὰ ὅμως διὰ νὰ ἀποδείξουν ὅτι αὕτη ἀπετελεῖτο ἀπὸ 14 βαθμίδας μέσου πλάτους 0.36 μ. καὶ ὕψους μόλις 0.10 μ. Εἰς τὴν κλίμακα θὰ κατέλγε δρόμος, ὁ ὁποῖος θὰ ἔβαινε ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς τὸ ἀνάκτορον, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς τὴν Πύλην τῶν Λεόντων. Δυστυχῶς ὁ δρόμος αὐτὸς δὲν διεσώθη, θὰ ὑπῆρχε ὅμως, καὶ δι' αὐτοῦ θὰ ἐφθάνε τις εἰς τὴν κλίμακα, τὸν Νότιον Δρομίσκον καὶ εἰς τὴν θύραν τοῦ κροκαλοπαγοῦς κατωφλίου.

Ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ κατωφλίου ἐκείνου ἤρχιζεν ὁ «Διάδρο-

μος Τσουντα», τὸ μῆκος τοῦ ὁποίου ἀπεκαλύφθη εἰς ὅλην του τὴν ἔκτασιν (εἰκ. 2, ΔΤ). Αἱ πλευραὶ τοῦ διαδρόμου ἐσηματίζοντο ὑπὸ ἀναλημματικῶν τοίχων, ἀρκετὰ τμήματα τῶν ὁποίων διεσώθησαν. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος, ἀναλημματικὸς ὢν καὶ τῆς κλιτύος ἡ ὁποία ὑφούται σχετικῶς ἀποτόμως ἀνωθεν τοῦ δαπέδου τοῦ διαδρόμου, διασφύζεται εἰς ὀλόκληρον τὸ μῆκός του. Ὁ δυτικὸς τοῖχος ἐχρησίμευεν ὡς ἀναλημματικὸς τοῦ δαπέδου ἐκεῖνου. Σήμερον διατηρεῖται κατὰ τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ ἀρχικοῦ του μήκους, μολονότι φαίνεται ὅτι εἰς τοὺς χρόνους τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ διετηρεῖτο εἰς ὀλόκληρον τὸ μῆκός του. Οἱ δόμοι τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καλύπτονται ὑπὸ παχέος στρώματος ἠχυρωμένου πηλοῦ· φαίνεται δ' ὅτι δὲν ἐκοσμοῦντο διὰ τοιχογραφιῶν, ὅπως οἱ ἀντίστοιχοι δόμοι του ἔξω τοῦ κατωφλίου. Τὸ δάπεδον τοῦ διαδρόμου, μέσου πλάτους 1,90 μ., καλύπτεται ὑπὸ κονιάματος ἐξ ἀσβέστου, ἄμμου καὶ μικρῶν λιθαρῶν, τὸ ἐπίχρισμά του δὲ τοῦτο ἀποδεικνύει τὴν φορὰν καὶ τὸ μῆκός του. Ὁ «Διάδρομος Τσουντα», μὲ ἐλαφρὰν κατωφερικὴν κλίσιν, βαίνει πρὸς Βορρᾶν περὶ τὰ 30 μέτρα καὶ τερματίζεται πρὸ ρήγματος, πλάτους 0.83 μ., πέραν τοῦ ὁποίου κεῖται ἡ λεγομένη Gallery τοῦ Κτηρίου WACE (Citadel House) τὴν ὁποίαν ἀνέσκαψεν ὁ ἀείμνηστος ἐρευνητὴς τῶν Μυκηνῶν (εἰκ. 2, Γ καὶ πίν. II). Δυστυχῶς τὰ τελικὰ ἀποτελέσματα καὶ αἱ λεπτομέρειαι τῆς ἀνασκαφῆς ἐκεῖνης δὲν ἐδημοσιεύθησαν ἀκόμη καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐπὶ τοῦ παρόντος θὰ παραμείνῃ ἀβεβαία ἡ σχέσις τοῦ «Διαδρόμου Τσουντα» πρὸς τὸ «Κτήριον WACE».

Κατὰ τὸ 28<sup>ον</sup> μέτρον μήκους ἀπὸ τοῦ κατωφλίου, ὁ «Διάδρομος Τσουντα» κάμπτεται κατ' ὄξειαν γωνίαν καὶ βαίνει πρὸς Νότον (πίν. II, ΣΤ), ἦτοι κατ' ἀντίθετον κατεύθυνσιν πρὸς τὴν ἀρχικὴν του φορὰν. Περὶ τὸ 1,50 μ. ἀπὸ τῆς στροφῆς καὶ κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς του παρεῖας, ἀπεκαλύφθησαν τὰ ὑπολείμματα θρανίου ἢ ἐδράνου ἐκ πηλοῦ, χώματος καὶ λιθαρῶν ὕψους 0.40 μ. καὶ πλάτους 0.40 - 0.45 μ. (πίν. II, Ε). Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ θρανίου, τὰ τοιχώματά του, ὡς καὶ ὁ ὀπισθεν αὐτοῦ τοῖχος ἐκαλύπτοντο ὑπὸ κονιάματος ἐξ ἀσβέστου. Τὸ ἔδρανον δὲν διεσώθη πλήρως εἰς ὀλόκληρον τὸ μῆκός του, ἀλλ' ἐκ τῶν ἰχνῶν του καταφαίνεται ὅτι θὰ εἶχε μῆκος περὶ τὰ 2,50 μ. Κατὰ τὸ νότιον ἄκρον τοῦ ἐδράνου ὁ διάδρομος παρουσιάζει πλάτος 3 μέτρων, ἐκεῖθεν ὅμως στενούμενος (μέχρι πλάτους 1,43 μ.) βαίνει μὲ ἐλαφρὰν κατωφερικὴν κλίσιν πρὸς Νότον. Πέραν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ στενοῦ τμήματος τοῦ διαδρόμου δημιουργεῖται βαθμηδὸν ἐλαφρὸν ἔξαρμα μέσου ὕψους 0.10 μ., ὡς εἶδος ταπεινῆς ἐξέδρας ἢ θεωρείου (πίν. II, Θ), τοῦ ὁποίου ἡ ἐπιφάνεια δυστυχῶς εἶχε σκαφῆ προηγουμένως καὶ διὰ τοῦτο δὲν



εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδειχθῇ ἐὰν ἦτο κεχρισμένη. Σήμερον ἔχνη ἐπιχρίσματος δὲν διασφύζονται.

Ὁ στενούμενος διάδρομος κατὰ τὴν δυτικὴν του πλευρὰν ὑποβαστάζεται ὑπὸ ἀναλημματικοῦ τοίχου, διακοπτομένου ὑπὸ κλίμακος, ἡ ὁποία ἄρχεται ἀπὸ τοῦ διαδρόμου (πίν. IIIα). Αἱ βαθμίδες τῆς κλίμακος, ἐκ πόρου λίθου, ἐκαλύπτοντο ὑπὸ τοῦ ἐπιχρίσματος τοῦ διαδρόμου ὡς σαφῶς ἀποδεικνύουν τὰ διατηρούμενα ἔχνη του. Ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ ὑπέθεσεν ὅτι ἀρχικῶς ἡ κλίμαξ ἀπετελεῖτο ἀπὸ 6 βαθμίδας· σήμερον διασφύζονται κατὰ χώραν τέσσαρες καὶ τμημα πέμπτης. Ἡ κλίμαξ ὀργανικῶς συνδέεται μὲ τὸν διάδρομον, ὁ ὁποῖος βαίνει καὶ πέραν αὐτῆς πρὸς Νότον, ἵνα καταλήξῃ εἰς τὴν πρόσοψιν τοῦ κτηρίου Γ κατὰ τὸ ἀνώτατον ἐπίπεδον τῆς «Οἰκίας Τσουντα». Προτοῦ ὅμως καταλήξῃ εἰς τὴν πρόσοψιν αὐτὴν, βαίνει κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τετραπλεύρου κτίσματος, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἰδρυθῆ πρὸ τῆς ΒΑ γωνίας τῆς προσόψεως ἐκείνης (εἰκ. 2, Β καὶ πίν. IIIα, Β).

Τὸ κτίσμα τοῦτο (πίν. III β καὶ IVα) ἀποτελεῖται ἀπὸ τετράπλευρον ἔξαρμα ἐκ καλῶς πεπιεσμένου χώματος, λιθαρίων καὶ ὀλίγων ὀστράκων, μήκους διασωθέντος ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον 2,50 μ. καὶ πλάτους ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολᾶς περὶ τὰ 1,10 μ. Κατὰ τὴν δυτικὴν του ὄψιν ὑψοῦται ὑπεράνω τοῦ δαπέδου τοῦ διαδρόμου περὶ τὰ 0.30 μ. Ἡ ἄνωθεν τοῦ διαδρόμου ὑψουμένη πλευρὰ ἦτο κεχρισμένη δι' ἀσβέστου, μέρος δὲ τοῦ χρίσματος τούτου διεσώθη. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἔξαρματος ἐκαλύπτετο ὑπὸ σκληροῦ ἐπιχρίσματος, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀνανεωθῆ τοῦλάχιστον τρεῖς φορές. Τὸ ἔξαρμα τοῦτο ἑτερομίστιζοτο πρὸς Ἀνατολᾶς ὑπὸ σειρᾶς πωρολίθων, δύο τῶν ὁποίων διασφύζονται κατὰ χώραν (πίν. IVα, Β). Ἡ ἐπιφάνεια τῶν πωρολίθων ὑψοῦται περὶ τὰ 0.07 μ. ἄνωθεν τοῦ δαπέδου τοῦ ἔξαρματος καὶ παρουσιάζει κατὰ τὰς αἰχμᾶς κατειργασμένην ταινίαν πλάτους ποικίλλοντος ἀπὸ 0.16 - 0.20 μ. καὶ βάρους 0.03 μ. Εἰς τὴν ταινίαν αὐτὴν διακρίνονται μικροὶ τετράπλευροι τόρμοι (ποικίλων διαστάσεων  $0.065 \times 0.03 \times 0.06$  μ. ἕως  $0.055 \times 0.025 \times 0.05$  μ.) χρήσιμοι διὰ τὴν στερέωσιν ἐπιθήματος, τὴν ὑπαρξιν τοῦ ὁποίου ὑποδεικνύει ἡ ταινία.

Τὸ μέγιστον πλάτος τῶν πόρων ἀνέρχεται εἰς 0.58 μ. καὶ τὸ ἐλάχιστον εἰς 0.44 μ. Πέρα τῶν πόρων, πρὸς Ἀνατολᾶς, ὁ βράχος ὑψοῦται ὀλίγον ἄνωθεν τῆς ἐπιφανείας τοῦ κτίσματος, μεταξὺ ὅμως τῆς κορυφῆς του καὶ τῶν πωρολίθων δημιουργεῖται κενόν, μέσου πλάτους 0.28 μ., τὸ ὁποῖον ἐπληρώθη διὰ μικρῶν λίθων. Τὸ μεταξὺ τῶν πόρων τριγωνικὸν ἄνοιγμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἀρχικῶς εἶχε τεθῆ μικρὸς λίθος ἐν εἴδει σφηνός, χαρακτηρίζει

τὴν ὑστέραν μυκηναϊκὴν τοιχοδομίαν (τῆς ΥΕ III Β περιόδου), ὡς διεπίστωσεν ὁ WACE· ἡ δὲ λοξὴ τομὴ τῆς πλευρᾶς τοῦ δευτέρου πωρολίθου, ὡς καὶ ἡ πέρα τούτου ὑποθεμελίωσις, ἀποδεικνύουν ὅτι καὶ τρίτος πωρολίθος εἶχε τεθῆ ἀρχικῶς, διὰ τὴν συμπληρώσῃ τὴν πλευρὰν τοῦ κτίσματος. Τὸ ὀλικὸν μῆκος τῶν πῶρων ἀποδεικνύει ὅτι οὗτοι δὲν ἦσαν βάσις θρόνου, ἡ δὲ θέσις τῶν σχετικῶς πρὸς τὴν πρόσοψιν τοῦ κτηρίου Γ, τὸ πρὸ αὐτῶν τεχνητὸν ἔξαρμα καὶ ἡ ἀποδειχθεῖσα ἔλλειψις ἀντιστοίχου κτίσματος πρὸς Δυσμᾶς ἀποδεικνύουν ὅτι οὗτοι δὲν ἦσαν τὸ θεμέλιον παραστάδος ἢ ξυλίνου περιθωρίου διὰ τὴν στερέωσιν θύρας. Τὸ πλάτος τῆς ταινίας τῆς ἐπιφανείας τῶν πωρολίθων καὶ αἱ μικραὶ διαστάσεις τῶν τῶρων ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ ἐπ' αὐτῶν στερεωθὲν ἐπίθημα ἦτο σχετικῶς ἐλαφρὸν καὶ ἐκ ξύλου. Εὐλόγως δύναται νὰ ὑποστηριχθῆ ὅτι τὸ ἐπίθημα τοῦτο ἦτο ξυλίνη τράπεζα προσφορῶν, πλάτους 0.45 μ.

Εἰς τὸ νότιον ἄκρον τοῦ κτίσματος καὶ κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ διαμερίσματος Γ, ἀπεκαλύφθη ἐλαφρῶς ἐλλειψοειδὴς δακτύλιος κατεσκευασμένος ἐκ πηλοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον εἶχον ἐνσφηνωθῆ ἀραιῶς καὶ εἰς ἀνίσους ἀποστάσεις ὄστρακα χονδροειδῶν ἀγγείων (πίν. IVα, Σπ). Τὸ κατασκεῦασμα τοῦτο διασφύζεται εἰς ὕψος μόλις 0.10 μ. ἀρχικῶς, ὅμως θὰ ἦτο ὑψηλότερον. Παχὺ στρώμα πηλοῦ ἐκάλυπτε τὸ μέρος τοῦ δαπέδου τοῦ περιλειομένου ὑπὸ τοῦ δακτυλίου, τμῆμα μόνον τοῦ ὁποίου διεσώθη. Τέφρα, μελανὸν καμένον χῶμα καὶ μικροσκοπικὰ ψήγματα ξυλανθράκων ἐκάλυπτον τὸ τμῆμα τοῦτο. Εἶναι προφανὲς ὅτι τὸ ἐλλειψοειδὲς κατασκεῦασμα ἐχρησίμευε διὰ τὴν ἀπόθεσιν τῆς τέφρας τῶν θυσιῶν ἀκόμη δὲ καὶ διὰ σπονδάς. Ἀπὸ τούτου ἀρχίζει τὸ ἔδρανον τὸ πρὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ δωματίου Γ<sub>1</sub>, τὸ ὁποῖον ἀνέσκαψεν ὁ WACE καὶ τὸ ὁποῖον, κατ' αὐτόν, ἐχρησίμευε διὰ τὴν ἀπόθεσιν λειτουργικῶν σκευῶν.

Ἐκ τῆς λεπτομεροῦς περιγραφῆς τοῦ πρὸ τῆς προσόψεως τοῦ δωματίου Γ<sub>1</sub> κτίσματος καθίσταται καταφανὴς ἡ χρῆσις του. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ἦτο ἄλλο τι ἢ βωμός. Ἐπὶ τῶν πωρολίθων ἐστερεοῦτο ἡ ξυλίνη τράπεζα προσφορῶν τοῦ βωμοῦ καὶ τὸ πρὸ αὐτῆς ἔξαρμα ἐκ χῶματος πεπιεσμένου ἦτο ἡ «πρόθυσις», ἡ πρὸς τὴν τράπεζαν πρόσβασις. Κατεσκευάσθη κατὰ τὴν ΥΕ III Β περίοδον, ἦτοι κατὰ τὸν 13<sup>ον</sup> π. Χ. αἰῶνα, καὶ εἶναι ὁ πρῶτος μέχρι τοῦδε ἀνασκαφῆς μνημειώδης μυκηναϊκὸς βωμός. Ὡς ἐκ τούτου ἡ σπουδαιότης του εἶναι μεγάλη. Ἡ σπουδαιότης αὐτὴ ἐπαυξάνεται λόγῳ τῆς θέσεως εἰς τὴν ὁποῖαν εὐρέθη καὶ τῆς σχέσεώς του πρὸς τὰ ἱερὰ τὰ ἐπισημανθέντα εἰς τὴν περιοχὴν του. Ὁ τετράπλευρος βωμός (εἰκ. 2, Β)

εύρίσκεται πρὸ τοῦ κτηρίου Γ (εἰκ. 2, Γ<sub>1</sub>), τὸ ὁποῖον ὁ WACE ἤδη ἐχαρκτηρίσεν ὡς ναῖσκον· ὑπέγκειται τοῦ μεγάρου, εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ὁποίου εὐρέθη ὑπὸ τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ «βόθρος πρὸς θυσίας» (εἰκ. 2, Μ), ὑπέγκειται ἀκόμη καὶ τῶν ἱερῶν, τὰ ὁποῖα ἀπεκάλυψεν ὁ ΤΑΥΛΟΥΡ πρὸς τὰ ΒΔ τοῦ προαυλίου τῆς «Οἰκίας Τσουντα» (εἰκ. 2, Τ<sub>1</sub> καὶ Τ<sub>2</sub>). Εἰς τὸν τετράπλευρον βωμὸν ἔφερε μακρὸς διάδρομος, ὁ ὁποῖος ταυτοχρόνως ὠδήγει καὶ εἰς τὰ λοιπὰ ἱερὰ τῆς περιοχῆς. Σημειωτέον ὅτι μόνον διὰ τοῦ διαδρόμου τούτου ἐπετυγχάνετο ἡ εἴσοδος εἰς τὸ «Μέγαρον Τσουντα» καὶ εἰς τὸ δωμάτιον τῶν εἰδώλων τοῦ ΤΑΥΛΟΥΡ. Ὁ διάδρομος αὐτὸς δὲν ἦτο ἀνοικτός, ὅπως εἶναι αἱ ἐπικλινεῖς ἀναβάσεις (τὰ λεγόμενα ramps), αἱ φέρουσαι εἰς διάφορα οἰκήματα καὶ τμήματα τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν. Ἡ ἀρχὴ τοῦ διαδρόμου, ὡς εἶδομεν, ἐκλείετο ὑπὸ θύρας καὶ μόνον δι' αὐτῆς ἦτο δυνατὴ ἡ εἴσοδος καὶ ἡ πρὸς τὰ ἱερὰ πρόσβασις (εἰκ. 2, Κ). Οὕτως ἐξησφαλίζετο ὁ ἔλεγχος τῶν εἰσερχομένων. Οἱ ἀμέσως πρὸ τῆς θύρας τοῖχοι ἐκαλύπτοντο ὑπὸ τοιχογραφιῶν καὶ τοῦτο, διὰ πρῶτην φορὰν συναντώμενον εἰς τὰς Μυκήνας, ἀποδεικνύει τὴν σπουδαιότητα τῆς εἰσόδου.

Πρὸς τὴν θύραν ἔφερε δρομίσκος καὶ μεγαλοπρεπῆς κλίμαξ (εἰκ. 2, ΝΔ καὶ ΚΑ) εἰς τὴν ὁποίαν κατέληγε δρόμος ἐκ τοῦ ἀνακτόρου. Εἰς ἀπότομον πλευρὰν τῆς κλιτύος τοῦ λόφου κατεσκευάσθη διάδρομος μήκους 30 μέτρων, αἱ πλευραὶ τοῦ ὁποίου ἔπρεπε νὰ συγκρατηθοῦν ὑπὸ ἀναλημματικῶν τοίχων ὕψους καὶ πλάτους σημαντικοῦ. Ἡ φορὰ τοῦ διαδρόμου ἀντεστράφη, ἀφ' οὗ τὸ ἀρχικόν του τμήμα εἶχε κατὰ πολὺ ὑπερβῆ τὸ σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον τελικῶς θὰ κατέληγεν. Ἐδρανὸν καὶ πλατὺ ἰσόπεδον, ὡς εἶδος θεωρείου τῶν ἐπισημῶν, εἶχον δημιουργηθῆ πέρα τῆς στροφῆς του (εἰκ. 2, Ε καὶ Θ). Εἶναι προφανές ὅτι ὁ μακρὸς αὐτὸς διάδρομος ἦτο μία «πομπικὴ ὁδὸς» διὰ τῆς ὁποίας θρησκευτικαὶ πομπαί, ἀρχόμεναι ἀπὸ τοῦ ἀνακτόρου ἢ ἀπὸ τῆς Πύλης τῶν Λεόντων, κατηθύνοντο πρὸς τὸν τετράπλευρον βωμὸν καὶ πρὸς τὰ περὶ αὐτὸν ἱερὰ κτήρια διὰ νὰ τελειωθοῦν αἱ ὑπὸ τῆς θρησκείας ἐπιβαλλόμεναι λατρεῖαι καὶ προσφοραί. Τὸ ἀντίθετον ἐπίσης θὰ συνέβαινεν, ἦτοι πομπαὶ ἀρχόμεναι ἀπὸ τῶν ἱερῶν καὶ ἀπὸ τοῦ τετραπλεύρου βωμοῦ θὰ ἀνῆρχοντο εἰς τὸ ἀνάκτορον ἢ θὰ κατηθύνοντο πρὸς τὴν Πύλην τῶν Λεόντων καὶ τὴν Κάτω πόλιν. Ὁ τετράπλευρος βωμὸς ἦτο ὁ συνδετικὸς κρίκος μιᾶς ἀλύσειος ἱερῶν.

Ἡ πλήρης ἀποκάλυψις τοῦ τετραπλεύρου βωμοῦ τὸ 1971 καὶ ἡ περιληπτικὴ καὶ ἀτελὴς δημοσίευσις τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ τε ΤΣΟΥΝΤΑ καὶ τοῦ WACE ἐπέβαλλον τὴν ἐκ νέου ἀνασκαφὴν ὀλοκλήρου τῆς ἐκτάσεως τοῦ ἀνωτάτου ἐπιπέδου τῆς περιοχῆς τῆς «Οἰκίας Τσουντα», εἰς τὸ ὁποῖον εὐρέθη τὸ κτή-

ριον Γ - Γ<sub>1</sub>. Ἡ ἐργασία αὕτη, τερματιοθεῖσα περὶ τὰ μέσα Αὐγούστου τοῦ 1972, ἀπέδειξεν ὅτι τὸ νότιον δωμάτιον Γ ἦτο ἀρχαιότερον μικρὸν τετράπλευρον κτίσμα (4,90 × 3,20 μ.), οἱ τοῖχοι τοῦ ὁποῦ διασφίζονται ἀκόμη εἰς ἀρκετὸν ὕψος. Ἡ εἴσοδος του ἦτο εἰς τὴν βορείαν του πλευρᾶν (εἰκ. 2, Γ, Γ<sub>1</sub>). Μεταγενεστέρως εἰς τὸ νότιον δωμάτιον Γ προσετέθη, ὡς ἐπέκτασις πρὸς Βορρᾶν, τὸ δωμάτιον Γ<sub>1</sub>. Τοῦ νέου τούτου δωματίου οἱ πλάγιοι τοῖχοι ἐπεκαθέντες πρὸς Νότον καὶ κατὰ μῆκος τῶν ἀντιστοιχῶν τοίχων τοῦ Γ, περιέκλεισαν τὸ ἀρχαιότερον τοῦτο κτίσμα. Προφανῶς, ἰδιαίτερα σημασία ἀπεδίδετο εἰς τὸ δωμάτιον ἐκεῖνο, φαίνεται δ' ὅτι εἰς ὑστερωτέρους χρόνους ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ ἄδυτον τοῦ ἱεροῦ.

Εἰς τὸ βόρειον δωμάτιον Γ<sub>1</sub>, μήκους 6,45 μ. καὶ πλάτους 4,50 μ., ἀπεκαλύφθη καὶ πάλιν ὁ πεταλόσχημος βωμὸς ὁ εὐρεθεὶς τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ WACE (πίν. IV β) καὶ νῦν τὸ πρῶτον περιγραφόμενος πλήρως. Κεῖται περὶ τὰ 0.80 μ. ἀπὸ τοῦ νοτίου μεσοτοίχου, εἶναι κατεσκευασμένος ἐκ πηλοῦ ἀναμεικτου μὲ πλέσιαν καὶ ὑψοῦται 0.20 μ. ἄνωθεν τοῦ δαπέδου. Τὸ μέγιστον πλάτος του ἀπὸ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς ἀνέρχεται εἰς 1,29 μ., ἐνῶ τὸ μέγιστον μῆκός του, ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον, ἰσοῦται πρὸς 1,33 μ. Κυκλοτερῆς ἐπέκτασις προσετέθη εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν ἄκρον τοῦ βωμοῦ, εἰς τὸ κέντρον δὲ ταύτης διατηρεῖται βύθισμα διαμέτρου 0.16 μ. Ἡμισυλινδρικός συμπαγῆς ὄγκος κεχρισμένου πηλοῦ κεῖται περὶ τὰ 0.09 μ. πέρα τῆς ΝΔ ἐπεκτάσεως· ὁ σκοπὸς τούτου δὲν εἶναι σαφής. Τὰ τοιχώματα τοῦ βωμοῦ ἀνενεοῦντο ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν καὶ σήμερον διακρίνονται τρεῖς ἐπαλήψεις πηλοῦ πλέσιαι καὶ ἑπτὰ διάφορα ἐπιχρίσματα ἀσβεστοκονίας. Ἡ ἐλαφρῶς κοίλη ἐπιφάνειά του διατηρεῖ ἴχνη τριῶν ἐπιχρισμάτων. Ἰχνη καύσεως καὶ καπνοῦ διασφίζονται εἰς τὰ ἐπιχρίσματα αὐτά, εἶναι ὅμως τόσον ἐλαφρὰ καὶ ἐπιπόλαια, ὥστε ἐπιβάλλουν τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ κτίσμα δὲν ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς ἐστία, δι' οἰκιακὴν δηλαδὴ χρῆσιν ἢ καὶ πρὸς θέρμανσιν, ἀλλ' ὅτι ἦτο βωμὸς. Τὸ κυκλικὸν βύθισμα τῆς ἐπεκτάσεως ἐχρησιμοποιεῖτο βεβαίως διὰ σπονδᾶς ἢ καὶ χοᾶς.

Κατὰ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ βωμοῦ καὶ μεταξὺ ταύτης καὶ τοῦ νοτίου μεσοτοίχου τοῦ διαμερίσματος Γ<sub>1</sub> εὐρέθησαν κατάλοιπα στρώματος πλέσιαι, τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι ἀρχικῶς ἐπλήρου τὸν χῶρον (πίν. V, Ν). Τὰ κατάλοιπα αὐτὰ διασφίζονται νῦν εἰς ὕψος 0.20 μ. καὶ τὸ στρώμα θὰ ἀπετέλει εἶδος βαθμίδος ἐπὶ τῆς ὁποίας ἴσως ἴστατο ὁ ἱερεὺς κατὰ τὰς ἱεροπραξίας τὰς τελουμένας πρὸ καὶ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ. Πέρα τοῦ στρώματος τῆς πλέσιαι ὁ νότιος τοῖχος τοῦ Γ<sub>1</sub> διακοπτόμενος σχηματίζει τὸ ὑπόβαθρον κατωφλίου παραλλήλου πρὸς τὸ ἐσώτερον κατώφλιον τοῦ Γ. Τὸ ὑπόβαθρον

ἐκαλύπτετο ὑπὸ ξυλίνου οὐδοῦ, τὰ καέντα κατάλοιπα τοῦ ὁποίου διατηρήθησαν κατὰ χώραν καὶ μέχρι τῆς ἐφετινῆς ἀποκαλύψεώς του (πίν. V, Π).

Πρὸς Βορρᾶν τοῦ βωμοῦ περὶ τὰ 0.82 μ. καὶ εἰς τὸν ἄξονα τοῦ Γ<sub>1</sub> εἶναι τοποθετημένος ὀγκόλιθος (1,15 × 0.70 × 0.65 μ.) στερεούμενος διὰ λίθων (σφηνῶν) ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ διαμερίσματος βράχου (πίν. V). Ἡ ἐπιφάνειά του, ὑψουμένη περὶ τὰ 0.25 μ. ἄνωθεν τοῦ δαπέδου, εἶναι ἀκατέργαστος καὶ ἀνώματος, τοῦτο δέ, ὡς καὶ τὸ μέγεθος τοῦ ὀγκολίθου, ἀποκλείει τὴν χρῆσιν του ὡς βάσεως κίονος ἢ καὶ κτιστοῦ στίλου. Προφανῶς καὶ ὁ ὀγκόλιθος σχέσιν ἔχει πρὸς τὰς ἐν τῷ διαμερίσματι τελουμένας ἱεροπραξίας, ἴσως δ' ἐπ' αὐτοῦ ἐσφαγιάζοντο τὰ προσφερόμενα ζῶα (ἦτο δηλαδὴ Slaughtering stone), τὸ αἷμα τῶν ὁποίων ἐχρησιμοποιεῖτο εἰς τὰς σπονδάς.

Κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ δωματίου οἱ βράχοι κατὰ τόπους προεκτείνονται εἰς τὸ ἐσωτερικόν του μέχρι καὶ ἐνὸς μέτρου. Τὰ προεξέχοντα τμήματα τῶν βράχων τούτων ἐκαλύφθησαν διὰ πηλοῦ ἀναμεικτοῦ με πλέσιαν καὶ οὕτως ἐδημιουργήθη θρανίον κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς πλάτους 1,00 περίπου μέτρου καὶ ὕψους 0.45 μ. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ θρανίου τούτου ἐκαλύπτει εἰς τμήματα ὑπὸ μείγματος ἀσβέστου καὶ ἀσπροχώματος. Τὸ περὶ τὴν ΒΑ γωνίαν τμήμά του, ὅπου διεσφύζετο ὁ δακτύλιος ἐκ πηλοῦ, τὸν ὁποῖον περιεγράψαμεν ἀνωτέρω, ἐκαλύπτετο ὑπὸ ἀσβεστοκονίας (πίν. IV α, Σ Π). Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξακριβωθῇ νῦν ἐὰν τὸ στρώμα τοῦτο τῆς ἀσβεστοκονίας προεξετείνεται καὶ πέρα τοῦ πλάτους τοῦ θρανίου, ἐὰν δηλαδὴ ἐκάλυπτεν ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ δωματίου, ὅποτε θὰ ἦτο δυνατόν νὰ θεωρηθῇ ὡς μεταγενέστερον δάπεδον, διὰ τοῦ ὁποίου θὰ ἐκαλύφθη καὶ ὁ βωμὸς καὶ ὁ ὀγκόλιθος.

Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι τὸ διατηρηθὲν τμήμα τοῦ δαπέδου περὶ τὸν βωμόν, τὸν ὀγκόλιθον καὶ τὴν εἴσοδον τοῦ δωματίου Γ<sub>1</sub> καλύπτεται ὑφ' ἐνὸς μόνου στρώματος ἐπιχρίσματος, λεπτοῦ καὶ ἐπιμελῶς εἰργασμένου. Ἐσημειώσαμεν ἤδη ὅτι τὰ τοιχώματα τοῦ πεταλοσχήμου βωμοῦ καλύπτονται ὑπὸ πολλαπλῶν ἐπιχρισμάτων. Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἐρμηνευθῇ ἡ διαφορὰ αὕτη; Εἶναι δυνατόν νὰ ὑποτεθῇ εἴτε ὅτι ἡ εἴσοδος εἰς τὸ δωμάτιον Γ<sub>1</sub> ἐπετρέπετο εἰς ὀλίγους μόνον, εἰς τοὺς ἱερεῖς, εἴτε ὅτι μεθ' ἐκάστην χρῆσιν τοῦ βωμοῦ ἢ ἐπιφάνεια καὶ τὰ τοιχώματά του ἔπρεπε νὰ χρησθῶν ἐκ νέου, εἴτε τέλος ὅτι ἡ ἀνωτέρω διαφορὰ ὀφείλεται εἰς ἀμφοτέρους τοὺς λόγους τούτους.

Δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι τὸ συμπέρασμα τοῦ WACE εἶναι ὀρθὸν καὶ ὅτι τὸ δωμάτιον Γ<sub>1</sub> ἦτο ναὸς τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων. Τὸ ἀρχαιότερον μικρὸν νότιον διαμέρισμα Γ ἴσως ἐχρησίμευεν ὡς ἄδυτον καὶ εἰς αὐτὸ

ἀπετίθεντο τὰ ιερώτερα τῶν σκευῶν, ὡς ἢ ἐκ γύψου γραπτὴ πλίνθος. Τὰ ὀλίγα ὄστρακα τὰ εὐρεθέντα κατὰ τὴν ἰδικὴν μας ἀνασκαφὴν ἀνάγουν τὸ κτήριον εἰς ΥΕ III Β χρόνους. Ἡ ἀμέσως κάτωθεν τοῦ δαπέδου τοῦ Γ<sub>1</sub> ἐπιχωσις περιελάμβανε μόνον μεσοελλαδικὰ ὄστρακα, κίτρινα καὶ τεφρὰ μινύεια καὶ ἀμαυρόχρωμα μὲ καμπυλόγραμμα στοιχεῖα.

Εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ ναοῦ ἐτερματίζετο ὁ ἐσωτερικὸς «Διάδρομος Τσουντα», ἡ πομπικὴ ὁδὸς τῶν Μυκηνῶν (πίν. VI). Νέαι δοκιμαὶ εἰς τὸ νότιον ἄκρον τοῦ διαδρόμου ἀπέδειξαν ὅτι ὑπὸ τὴν κεχρισμένην ἐπιφανείαν του καὶ εἰς μέσον βάθος 0.20 μ. διασφύζεται ἀρχαιότερον δάπεδον κεκαλυμμένον ἐπίσης διὰ καλῶς εἰργασμένου ἐπιχρίσματος. Τὸ ἀρχαιότερον δάπεδον πρέπει νὰ σχετισθῆ μὲ τὸν ναόν, μολονότι κεῖται κατὰ 0.50 ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου τοῦ πεταλοσχήμου βωμοῦ. Φαίνεται ὅτι δύο βαθμίδες ἐκ μικρῶν πωρῖνων πλακῶν ἔφερον πρὸς τὴν εἴσοδον τοῦ ναΐσκου. Ἡ ὑψομετρικὴ διαφορὰ τῶν ἐπιφανειῶν τοῦ διαδρόμου προάγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ τετράπλευρος βωμός, ὁ πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ ναΐσκου (πίν. VII), ὁ σχετιζόμενος μὲ τὸ ὑψηλότερον ἐπίπεδον τοῦ διαδρόμου, εἶναι νεώτερος τοῦ δωματίου Γ<sub>1</sub>, τοῦ περιλαμβάνοντος τὸν ἐκ πηλοῦ πεταλόσχημον βωμόν. Ἐὰν ὑποτεθῆ ὅτι τὸ κατὰ τὴν ΒΑ γωνίαν τοῦ δωματίου ἐκείνου διατηρηθὲν δάπεδον (πίν. IV α, Σπ) ἐξετείνεται καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ Γ<sub>1</sub> καὶ οὕτως ἐκάλυπτε πλήρως καὶ τὸν πεταλόσχημον βωμόν καὶ τὸν ὀγκόλιθον, τότε θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι διὰ λόγους ἀκαθορίστους ἢ χρῆσις τοῦ πεταλοσχήμου βωμοῦ ἐγκατελείφθη, τὸ Γ<sub>1</sub> ἐπληρώθη χώματος σχηματίσαντος νεώτερον δάπεδον καὶ πρὸ τῆς νέας προσόψεώς του ἰδρῦθη ὁ τετράπλευρος βωμός, διὰ νὰ ἐξυψηρεθῆ τὰς λατρευτικὰς ἀνάγκας, τὰς ὁποίας πρότερον ἐξυψηρέτει ὁ ἐγκαταλειφθεὶς πεταλόσχημος βωμός. Τὰ κατώφλια τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ Γ<sub>1</sub> ἀποδεικνύουν ὅτι καὶ μετὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ τετραπλεύρου βωμοῦ ἀμφοτέρω τὰ δωμάτια τοῦ κτηρίου, τὸ Γ καὶ τὸ Γ<sub>1</sub>, ἐχρησιμοποιοῦντο, προφανῶς διὰ λατρευτικῶς σκοπούς.

Εἰς μικρὰν πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ τοῦ τετραπλεύρου βωμοῦ ἀπόστασιν εἶχεν ἀφεθῆ ἄσκαπτος λωρὶς γῆς μεταξὺ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ καὶ τοῦ ΤΑΥΛΟΥΡ. Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς λωρίδος ταύτης, περὶ τὰ τέλη Αὐγούστου 1972, ἔφερεν εἰς φῶς κυκλικὸν βωμόν, ὁ ὁποῖος ὑψοῦται ἄνωθεν τοῦ δαπέδου κατὰ 0.68 μ. καὶ ἔχει διάμετρον 1,40 μ. (εἰκ. 2, Ρ καὶ πίν. VIII). Εἶναι κατεσκευασμένος ἐκ πηλοῦ καὶ ἀργῶν λίθων, ἢ ἐπιφανεία του καλύπτεται ὑπὸ παχέος στρώματος πλέσιας καὶ ἢ περιμέτρος του εἰς τμήματα ἐνισχύεται ὑπὸ πλακωτῶν λίθων. Ἡ περὶ τὸν βωμόν ἐπίχωσις ἦτο ἀδιατάρακτος καὶ διη-

ρεῖτο ὑπὸ παχέος στρώματος πηλοῦ εἰς δύο ἐπάλληλα τμήματα. Ὀστρακα τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τῆς ΥΕ III Β περιόδου εὑρέθησαν καὶ εἰς τὰ δύο τμήματα· βεβαίως τὰ εἰς τὸ ἀνώτερον τμήμα εὑρεθέντα ὄστρακα εἶναι νεώτερα καὶ ἀνάγονται εἰς τοὺς περὶ τὰ 1200 π. Χ. χρόνους. Τὸ διαιροῦν τὴν ἐπίχωσιν στρώμα πηλοῦ, μέσου πάχους 0.25 μ., ἐκάλυπτε πλήρως τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ βωμοῦ, ὁ ὁποῖος παρέμεινεν οὕτως εἰπεῖν ἐσφραγισμένος μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. Ἡ ἀμέσως περὶ τὸν βωμὸν ἐπίχωσις περιελάμβανεν ἄφθονον τέφραν, προφανῶς προερχομένην ἐκ τῶν θυσιῶν, οὐδὲν ὅμως τεμάχιον ὄστου ζώων. Κατ' ἀκολουθίαν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι δὲν ἐκαίοντο σφραγισθέντα ἀναθήματα ἐπὶ τοῦ βωμοῦ. Οὔτε καὶ σκεύη σχέσιν ἔχοντα πρὸς ἱερουργικὰς πράξεις εὑρέθησαν καὶ τοῦτο ὑποδεικνύει ὅτι ταῦτα εἶχον ἀφαιρεθῆ κατὰ τὴν ἐπίθεισιν τοῦ στρώματος τοῦ πηλοῦ καὶ τὴν σφράγισιν τοῦ βωμοῦ, ἣτις ἀποδεικνύει τὴν ἀχρηστευσίν του εἰς χρόνους προγενεστέρους τοῦ 1200 π. Χ.

Ὁ βωμὸς κατεῖχε τὸ κέντρον περίπου τετραπλεύρου κτίσματος τοῦ ὁποίου διεσώθησαν τμήματα τῶν τοίχων τῆς νοτίας καὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς (πίν. ΙΧ). Φαίνεται ὅτι τὸ κεντρικὸν τμήμα τοῦ κτίσματος, εἰς τὸ ὁποῖον ἦτο ἰδρυμένος ὁ βωμὸς, ἦτο ὑπαίθριον καὶ ὅτι κατὰ μῆκος τῶν τοίχων περὶ τὸν βωμὸν ἐσχηματίζετο στοὰ ὑποστηριζομένη ὑπὸ ἀντηρίδων καὶ κεκαλυμμένη ὑπὸ πλακῶν. Τὸ μετὰ στοᾶς κτήριο δὲν κατεστράφη διὰ πυρὸς καὶ ἡ διάταξις τῶν πλακῶν τῆς στέγης, ὡς εὑρέθησαν, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ στέγη ἐβυθίσθη. Τὰ ὄστρακα τὰ εὑρεθέντα εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ κτηρίου μαρτυροῦν ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὑποτεθῇ ὅτι τοῦτο κατέρρευσε λόγῳ μακροχρονίου χρήσεως. Ἴσως εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ υποθέσωμεν ὅτι τὸ κτήριο κατεστράφη ὑπὸ σεισμικῆς δονήσεως καὶ διὰ τοῦτο ὁ βωμὸς ἐγκατελείφθη, ἀφ' οὗ προηγουμένως ὁ χώρος του ἐκαλύφθη ὑπὸ στρώματος πλέσιας, ἐσφραγίσθη οὕτως εἰπεῖν πρὸς ἀποφυγὴν βεβηλώσεως τῆς ἱερᾶς περιοχῆς. Πρέπει νὰ τονισθῇ ἰδιαιτέρως ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ βωμοῦ ὁ Τσουντας ἀνεῦρε τὸ τεμάχιον τοιχογραφίας, εἰς τὸ ὁποῖον εἰκονίζονται ὄνοκέφαλοι δαίμονες<sup>1</sup>.

Ἡ ἀποκάλυψις τόσων ἱερῶν καὶ βωμῶν, ὡς καὶ τῆς μνημειώδους «Πομπικῆς Ὀδοῦ» εἰς τὴν περιοχὴν τῆς «Οἰκίας Τσουντα», ἀποδεικνύει ὅτι τὸ τμήμα τοῦτο τῆς δυτικῆς κλιτύος τῆς ἀκροπόλεως ἦτο τὸ Θρησκευτικὸν Κέντρον τῶν Μυκηνῶν. Τὴν ὑπαρξιν κατὰ τὸν 13<sup>ον</sup> αἰῶνα π. Χ. θρησκευτι-

1. Ἐφ. Ἀρχ. 1887, πίν. 10 ἀρ. 1.

κῶν κέντρων ἀποδεικνύουν αἱ πινακίδες τῆς Πύλου. Ἐκεῖ ἀναφέρεται τὸ θρησκευτικὸν κέντρον Pa-Ki-Ja-nes, ἡ ἔδρα τῆς Ποτνίας, πλησίον τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε κτῆμα τοῦ ἀνακτος<sup>1</sup>. Τώρα διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς μυκηναϊκῆς ἐρεῦνης ἀποκαλύπτεται πραγματικὸν Θρησκευτικὸν Κέντρον εἰς αὐτὰς τὰς Μυκήνας. Τοῦτο βεβαίως θὰ ἀποτελέσῃ σταθμὸν εἰς τὴν μελέτην τῆς μυκηναϊκῆς θρησκείας. Ἀκόμη καὶ τὸ πρὸς Νότον τοῦ Κέντρου τούτου ἀνασκαφὴν κτήριον, τὸ Νοτιοδυτικὸν Κτήριο, ὡς ἀπεκλήθη (εἰκ. 2, N), θὰ ἀπετέλει τμήμα τοῦ Κέντρου. Ἴσως ἐχρησίμευεν ὡς κατοικία τῶν ἱερέων, ἢ ἀκόμη καὶ ὡς κλειστὸς χῶρος διὰ τὴν τέλεσιν ἱεροτελεστιῶν μικροτέρας σημασίας· διὰ τοῦτο ἦτο κεκοσμημένον διὰ τοιχογραφιῶν ἀσυνήθους λαμπρότητος. Ἡ ἀνεύρεσις τὸ 1971 τοιχογραφίας μὲ παράστασιν γυναικὸς εἰς στρώματα ἀνήκοντα εἰς τὸ τέλος τοῦ 12<sup>ου</sup> π. Χ. αἰῶνος ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἱερότης τοῦ Νοτιοδυτικοῦ Κτηρίου καὶ ἡ λατρεία ἢ ἀσκουμένη εἰς αὐτὸ συνεχίσθησαν καὶ μέχρι τῆς τελικῆς καταστροφῆς τῶν Μυκηνῶν περὶ τὸ 1120 π. Χ.

Ὑπολείπεται βεβαίως τὸ πρόβλημα τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς θεότητος ἢ τῶν θεοτήτων εἰς τὰς ὁποίας ἦτο ἀφιερωμένον τὸ Κέντρον τῆς δυτικῆς κλιτύος τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν. Ἐπὶ τοῦ παρόντος πλήρης λύσις τοῦ προβλήματος τούτου δὲν εἶναι δυνατή, διότι τὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν ἕως τώρα εἶναι πολὺ ὀλίγα. Εἶναι δυνατόν νὰ ὑποθεθῇ ὅτι μία τῶν θεοτήτων τῶν λατρευομένων εἰς τὸ Κέντρον ἦτο καὶ ἡ θεὰ τῆς βλαστήσεως, τῶν δένδρων καὶ τῆς καλλιιεργείας τῆς γῆς, τὴν ὁποίαν οἱ Μυκηναῖοι ἐκληρονόμησαν ἀπὸ τοὺς Κρῆτας. Παραστάσεις τῆς θεᾶς εἰς ἡπειρωτικὰ μυκηναϊκὰ μικροτεχνήματα εἶναι γνωσταὶ καὶ ἔχουν δημοσιευθῆ πλειστάκις. Τὴν θεὰν αὐτὴν ἀκόμη εὐρίσκομεν ἐπὶ τῆς σφενδόνης τοῦ χρυσοῦ δακτυλίου τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν, τοῦ εὐρεθέντος ὑπὸ τοῦ ΔΡΟΣΙΝΟΥ<sup>2</sup>. Πλὴν ὅμως τῆς θεᾶς αὐτῆς, ἀναφαίνεται, καὶ μάλιστα διεκδικεῖ τὰ πρωτεῖα, καὶ ἄλλη θεὰ.

Τὸ 1886 ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ ἀνεῦρεν εἰς τὸ διαμέρισμα Γ πλίνθον ἐξ ἀβεστοκονιάματος, ὡς ἤδη ἀνεφέρομεν<sup>3</sup>. Ἐπὶ τῆς πλίνθου ταύτης σφύζονται, ὅπως ὁ διδάσκαλος ἔγραψεν, ἕξωγραφημέναι δύο γυναῖκες λατρεύουσαι τὸ μεταξὺ αὐτῶν εἶδωλον, μίαν ὀκτώσχημον ἀσπίδα. Δυστυχῶς ἡ παράστασις

1. L. R. PALMER, *Mycenaeans and Minoans*, London 1961, σ. 82.

2. G. E. MYLONAS, *Mycenae and the Mycenaean Age*, σ. 149 κ.έ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ - ΗΙΡΜΕΡ, *Κρήτη καὶ Μυκηναϊκὴ Ἑλλάς*, 1960, εἰκ. 207 κάτω.

3. ΧΡ. ΤΣΟΥΝΤΑΣ, Ἐφ. Ἀρχ. 1887, πίν. 10 ἀρ. 2. Rodenwaldt, *Ath. Mitt.* 37, 1912, σ. 129 κ.έ., πίν. VIII. MYLONAS, ἔ. ἀ., σ. 156 κ.έ.



δὲν εἶχε διασωθῆ πλήρως, σήμερον δὲ πολὺ ὀλίγα στοιχεῖα διακρίνονται καὶ διὰ τοῦτο δὲν δυνάμεθα νὰ εἶμεθα βέβαιοι, διὰ τὰς λεπτομερείας. Ὁ RODENWALDT, ὁ ὁποῖος τὸ 1912 ἐδημοσίευσεν καὶ πάλιν τὴν παράστασιν τῆς πλίνθου κατὰ συμπλήρωσιν τοῦ GILLIÉRON πατρὸς, τοῦ ὁποῖου ἡ φαντασία ἦτο ζωνηρά, ἰσχυρίσθη ὅτι διέκρινε πόδας κάτωθεν τῆς ἀσπίδος καὶ ἄνωθεν αὐτῆς ἴχνη προσώπου γεγραμμένου διὰ λευκοῦ χρώματος. Σήμερον δὲν φαίνονται ἴχνη ποδῶν ἢ καὶ προσώπου ἀλλὰ μόνον μία μελανὴ γραμμὴ ἄνωθεν τῆς ἀσπίδος. Πρὸς τούτοις καὶ οἱ δύο σοφοὶ ἐρευνηταὶ δέχονται ὅτι ἡ ἐπὶ τῆς πλίνθου παράστασις ἔχει λατρευτικὴν σημασίαν καὶ ὅτι ἡ ὀκτώσχημος ἀσπίς εἶναι ἡ ἀνεικονικὴ παράστασις τῆς Θεᾶς τοῦ Πολέμου. Τὴν γνώμην των αὐτὴν δέχονται πάντες οἱ ἀσχοληθέντες περὶ τὰ μυκηναϊκά. Πρέπει νὰ τονισθῆ ἀκόμη μίαν φορὰν ὅτι ἡ παράστασις αὐτὴ τῆς θεότητος τοῦ πολέμου εὐρέθη εἰς τὸ τμήμα Γ τῆς «Οἰκίας Τσουντα», τὸ χαρακτηρισθὲν ὡς ἱερόν. Εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ἡ Θεὰ τοῦ Πολέμου ἦτο μία ἀπὸ τὰς θεότητας αἱ ὁποῖαι ἐλατρεύοντο εἰς τὸ Θρησκευτικὸν Κέντρον τῶν Μυκηνῶν, διότι ἀσφαλῶς καὶ ἄλλαι θεότητες θὰ ἐλατρεύοντο εἰς τὸν ἱερὸν ἐκεῖνον χώρον. Ποῖαι ἦσαν αὐταὶ αἱ ἄλλαι θεότητες εἶναι τὸ ἐρώτημα, τὸ ὁποῖον ἐπὶ τοῦ παρόντος θὰ μείνῃ ἀναπάντητον.

Εἰς τὸ ἱερόν τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ βορειοδυτικοῦ τμήματος τοῦ χώρου δὲν διεσώθησαν στοιχεῖα, δυνάμενα νὰ ὑποδείξουν τὴν θεότητα, εἰς τὴν ὁποίαν ἦτο ἀφιερωμένον τὸ κτίσμα ἐκεῖνο. Τὰ ἐκ τοῦ ὑπογείου δωματίου πῆλινα εἶδωλα τοῦ TAYLOR παρουσιάζουν ἴδιον πρόβλημα. Ὁ ἀνασκαφεὺς των ὑποθέτει ὅτι τὰ 12 πλήρη ἀνδρικὰ καὶ γυναικεῖα εἶδωλα, τὰ εὐρεθέντα εἰς τὸ ὑπόγειον ἱερόν, παριστοῦν θεοὺς καὶ θεάς, περισσοτέρας θεᾶς ἢ θεοῦς<sup>1</sup>. Νομίζω ὅτι ἡ ὑπόθεσις αὐτὴ δὲν εὐσταθεῖ, οὐδὲ ὑπάρχουν στοιχεῖα δυνάμενα νὰ τὴν στηρίξουν. Εἶναι ἀξιοσημείωτος ἡ προσπάθεια τῶν δημιουργῶν των, ἵνα διὰ χρώματος πρὸ παντὸς προσδώσουν εἰς τὰ εἶδωλά των ἐμφάνισιν τρομακτικὴν καὶ μᾶλλον ἀποκρουστικὴν. Καὶ ἐὰν ἀκόμη ὑποτεθῆ ὅτι οἱ κοροπλάσται ἦσαν ἀδέξιοι, διότι ἐστεροῦντο ἐμπειρίας εἰς τὴν πλαστικὴν, οἱ Μυκηναῖοι τεχνῖται ἦσαν ἐμπειρότατοι εἰς τὴν χρῆσιν χρωμάτων. Αἱ τοιχογραφαίαι παρέχουν τρανὴν ἀπόδειξιν τῆς ἰκανότητος αὐτῆς τῶν τεχνιτῶν τῶν ΥΕ III Β χρόνων. Ἀκόμη καὶ τὰ δύο μικρὰ εἶδωλα, τὰ εὐρεθέντα μετὰ τῶν μεγάλων εἰδώλων, παρὰ τὰς πλαστικὰς των ἀτελείας, παρουσιάζουν γραπτὴν διακόσμησιν τεχνικὴν καὶ εὐχάριστον. Οἱ τεχνῖται, οἱ ὁποῖοι ἠδύναντο νὰ φιλο-

1. TAYLOR, *Antiquity* XLIV, 1970, σ. 278.

τεχνήσουν παραστάσεις, οἷα ἡ Μυκηναία (πίν. X), δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπέροουν τόσον εἰς τὸν χρωματισμὸν τῶν εἰδώλων των. Ἀπλῆ καὶ μόνη παραβολὴ τῶν τοιχογραφιῶν πρὸς τὰ μεγάλα εἶδωλα ἀποδεικνύει ὅτι ὁ χρωματισμὸς τῶν εἰδώλων ἦτο προμελετημένος καὶ ἐχρησιμοποιεῖται ἐνσυνειδήτως, διὰ νὰ προσδώσῃ ὄψιν προκαλοῦσαν φόβον εἰς τὸν προσβλέποντα (πίν. XI). Ἡ ὄψις αὐτὴ ἐνθυμίζει τὰ προσωπεῖα καὶ τὰ ποικίλα καὶ ζωηρὰ χρώματα, διὰ τῶν ὁποίων πρωτόγονοι πολεμισταὶ ἐκάλυπτον καὶ ἀκόμη καλύπτουν τὰ πρόσωπά των, διὰ νὰ τὰ καταστήσουν τρομερὰ τὴν θεάν καὶ οὕτω νὰ ἐμβάλουν τρόμον καὶ πανικὸν εἰς τοὺς ἀντιπάλους των. Καὶ τὰ εἶδωλα τῶν Μυκηναίων φαίνεται ὅτι εἶχον τὸν αὐτὸν σκοπὸν. Ἦσαν ἀποτρόπαια, μέσα διὰ τὴν ἀποτροπὴν κακοῦ, εἴτε τοῦτο ἀντεπροσωπεύετο ὑπὸ εἰσβολέων καὶ ἐχθρῶν, εἴτε τοῦτο ἦτο ὁ φοβερὸς καὶ τρομερὸς «φθονερὸς ὀφθαλμὸς», εἴτε ἦτο λοιμὸς καὶ ἀσθένεια, εἴτε ἦσαν αἱ πονηραὶ δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ἠμπόδιζον τὴν εὐφορίαν τῆς γῆς καὶ τῶν ζώων. Αἱ χειρονομίαι τῶν εἰδώλων δὲν εἶναι λατρευτικαί, οὔτε καὶ χαρακτηριστικαὶ θεοτήτων, ἄλλως τε οὐδὲν σύμβολον λατρείας προσετέθη εἰς τὸν χρωματισμὸν ἢ καὶ εἰς τὸν πλαστικὸν διάκοσμον, ὡς τοῦτο ἐγένετο εἰς τὰ εἶδωλα τῆς Κρήτης τὰ ἀνακαλυφθέντα ὑπὸ τοῦ συναδέλφου κ. ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ<sup>1</sup>. Τὸ κυλινδρικὸν κατώτερον τμήμα τῶν εἰδώλων εἶναι κενὸν καὶ ἡ βάσις των ἀνοικτή. Δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τιθέμενα εἰς τὸ ἄκρον στύλων θὰ περιεφέροντο πρὸ τῶν τειχῶν ἢ καὶ διὰ μέσου τῆς πόλεως, διὰ νὰ ἀποτρέψουν ἐπερχόμενον κακὸν μετὰ τὴν τρομερὰν των ὄψιν, ἀφ' οὗ δὲ εἶχον χρησιμοποιεῖται ἐνεκλείοντο εἰς ἀνώγειον ἀποθέτην ὑπογείου, διὰ νὰ διακοπῇ ἡ ἐπιρροή των. Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι εἰς αὐτὰ ἔχομεν θείας μορφάς, τὰς ὁποίας εἶναι δυνατὸν νὰ κατονομάσωμεν. Κατὰ ταῦτα μόνον ἡ Θεὰ τοῦ Πολέμου ἀποδεικνύεται ὡς μία τῶν θεοτήτων, αἱ ὁποῖαι ἐλατρεύοντο εἰς τὸ Θρησκευτικὸν Κέντρον τῶν Μυκηναίων.

Ἡ ἐκδοχὴ αὕτη ἐνισχύεται ἀπὸ τὰς τοιχογραφίας, αἱ ὁποῖαι εὐρέθησαν εἰς τὸ πρὸς Νότον τῆς «Οἰκίας Τσουντα» ἀνασκαπτόμενον κτήριον. Πλὴν τῆς θαυμαστῆς παραστάσεως τῆς «Μυκηναίας», ἡ ὁποία διεσώθη εἰς τὴν ἐπίχωσιν τοῦ κτηρίου ἐκείνου, εὐρέθησαν πολλὰ τεμάχια φέροντα παραστάσεις ὀκτωσχημῶν ἀσπίδων (πίν. XII). Προφανῶς αἱ ἀσπίδες αὐταί, τεθειμέναι εἰς ὀριζοντίαν ζώνην καὶ συνεχόμεναι ὑπὸ κεντρικῆς ταινίας πεποικιλμένης ὑπὸ συνεχοῦς σπείρας, ἀπετέλουν ἓν τῶν κυρίων θεμάτων τῆς διακοσμῆσεως

1. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ - HIRMER, ἔ. ἀ., εἰκ. 128 - 130.

τοῦ κτηρίου. Τὸ θέμα τοῦτο, τὸ καθαρῶς καλλιτεχνικόν, διότι ὀκτώσχημοι ἀσπίδες δὲν ἦσαν ἐν πραγματικῇ χρήσει τὸν 13<sup>ον</sup> π. Χ. αἰῶνα, δὲν ἦτο ἄγνωστον εἰς τὴν κρητομυκηναϊκὴν τέχνην. Δείγματά του εὐρέθησαν μέχρι τοῦδε εἰς τὰ ἀνάκτορα τῆς Κνωσοῦ, τῶν Θηβῶν καὶ τῆς Τίρυνθος καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς σύμβολα τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς τοῦ ἄρχοντος τῶν ἀνακτόρων. Αἱ ἀσπίδες τῆς Τίρυνθος<sup>1</sup> ἦσαν καθαρῶς διακοσμητικαί, διότι καὶ εἰς μικρὰν κλίμακα εἶχον γραφῆ καὶ ἡ ὄλη σύνθεσις ἐπληρώθη παραπληρωματικῶν στοιχείων. Αἱ ἀσπίδες τῶν Μυκηνῶν ἐκόσμου κτήριον παρὰ τὸ δυτικὸν Κυκλώπειον Τεῖχος, οὐδεμίαν σχέσιν ἔχον πρὸς τὸ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου ἀνάκτορον, ἀλλὰ σχετιζόμενον πρὸς τὸ Θρησκευτικὸν Κέντρον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐλατρεύετο ἡ Θεὰ τοῦ Πολέμου<sup>2</sup> καὶ ταύτης σύμβολον ἦτο ἡ ὀκτώσχημος ἀσπίς. Ἀναμφιβόλως, ἡ ζωφόρος τῶν ἀσπίδων τοῦ Νοτίου Κτηρίου εἶναι ἀξιοσημείωτος καὶ ἐνισχύει τὴν ἐκδοχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Θεὰ τοῦ Πολέμου ἐλατρεύετο εἰς τὸ Θρησκευτικὸν Κέντρον τῶν Μυκηνῶν.

Ἀκόμη, ἀπὸ τὴν μεταξὺ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τῆς «Οἰκίας Τσουντα», τοῦ Θρησκευτικοῦ δηλ. Κέντρον τῶν Μυκηνῶν, καὶ τοῦ Νοτίου Κτηρίου εὐρέθη μικρὸν τμήμα ἐγχρώμου κονιάματος, προφανῶς προερχόμενον ἀπὸ ἑτέραν πλίνθον (πίν. XIII α), ἢ ἀπὸ τοιχογραφίαν φέρουσαν μικρογραφικὰς παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι εἰς τὴν Κρήτην εἶχον συνήθως θρησκευτικὸν χαρακτήρα. Ἡ ἐπ' αὐτῆς παράστασις εἶναι μικρογραφία ὕψους μόλις 0.10 μ. Εἰς τὸ τμήμα τοῦτο ἐγράφη ἀριστοτεχνικῶς ἐπὶ κυανοῦ ἐδάφους κρανοφόρος μορφή βαστάζουσα πρὸ τοῦ στήθους μικρὸν γρῦπα. Διεσώθη μέρος τοῦ προσώπου καὶ ὁ λαιμὸς τῆς μορφῆς καὶ τοῦτο καλύπτεται ὑπὸ λευκοῦ χρώματος, ἐνῶ οἱ μακροὶ βόστρυχοι, οἱ πρὸς τὸν ὄμω, ἐγράφησαν διὰ μελανοῦ. Τὸ λευκὸν τοῦτο χρῶμα ἀποδεικνύει ὅτι ἡ μορφή εἶναι γυναικεία. Γυνὴ κρανοφόρος λοιπὸν ἐγράφη εἰς τὴν πλίνθον. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ὁ γρῦψ φέρει περιλαίμιον καὶ τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι τὸ μυθικὸν ζῶον ἦτο εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς γυναικός, ἡ ὁποία τὸ βαστάζει, ἢ εἰς ὑπηρεσίαν τῆς ὁποίας μετέχει καὶ ἡ γυνή. Τὸ γνωστότερον δείγμα γρυπὸς φέροντος περιλαίμιον ἐκ τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος εἶναι τὸ ἐπὶ τοῦ σφραγιδολίου τοῦ θολωτοῦ τάφου τοῦ Βαφειοῦ τοῦ εὐρεθέντος ὑπὸ τοῦ ΤΣΟΥΝΤΑ<sup>2</sup>. Ἐκεῖ ρασοφόρος ἀνὴρ, προφανῶς ἱερεὺς, ὀδηγεῖ γρῦπα τὸν ὁποῖον συγκρατεῖ διὰ σχοινίου. Ὁ EVANS πρὸ

1. G. RODENWALDT, *Tiryns II*, σ. 34 κ.ε. καὶ πίν. V. Αἱ ἀσπίδες τῆς Τίρυνθος ἔχουν ὕψος μόλις 0.31 μ. Τὸ ὕψος τῶν ἀσπίδων τῶν Μυκηνῶν ποικίλλει μεταξὺ 0.78 μ. καὶ 1,42 μ.

2. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ - ΗΙΡΜΕΡ, ἔ. ἀ., εἰκ. 211 ἄνω δεξιὰ.

πολλοῦ ἐδίδαξεν ὅτι ὁ γρῦψ πολλάκις ἦτο εἰς τὴν ὑπηρεσίαν θεότητος. Εἶναι δυνατόν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι εἰς τὴν μικρογραφίαν τῶν Μυκηναίων ἔχομεν ἰέριαν ἢ θεάν. Ἐχομεν ὅμως καὶ ἄλλην λεπτομέρειαν, ἡ ὁποία ἴσως ὑποδεικνύει τὸν θεῖον χαρακτῆρα τῆς γυναικός. Ὡς συνήθως, τὸ κράνος τῆς ποικίλλεται ὑπὸ χαυλιοδόντων, οἱ ὅποιοι ἐτέθησαν εἰς δύο σειράς. Ἄλλ' εἰς τρίτην σειράν, ἀμέσως ἄνωθεν τοῦ μετώπου ἐγράφησαν ἀντὶ χαυλιοδόντων τριγωνικά, φλογόσχημα στοιχεῖα γνωστὰ ὡς «notched plumes»<sup>1</sup>. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα συνήθως θεωροῦνται ὡς ἔχοντα θρησκευτικὴν σημασίαν, καὶ εἰς τὴν παρούσαν περίπτωσιν φανερόνουν τὸν ἰδιαιτέρον χαρακτῆρα τῆς κρανοφόρου γυναικός, ἡ ὁποία φέρει εἰς τὰς χεῖράς τῆς τὸν μικρὸν γρῦπα. Οὕτως ὅλα τὰ διατηρηθέντα στοιχεῖα ὑποδεικνύουν θεότητα καὶ τὸ κράνος προφανῶς ἀποδεικνύει πολεμικὴν θεότητα, τὴν πολεμικὴν θεότητα τὴν λατρευομένην εἰς τὸ Θρησκευτικὸν Κέντρον.

Μεταξὺ τῶν ἐγχρώμων κονιαμάτων ἐκ τοῦ Νοτιοδυτικοῦ κτηρίου εἶναι καὶ 10 περίπου μικρὰ τεμάχια, ἐπὶ τῶν ὁποίων διατηρεῖται μέρος ἐνδιαφερούσης παραστάσεως. Διακρίνονται καλῶς δάκτυλα γυναικείας μορφῆς, ἡ ὁποία κρατεῖ εἰς τὴν παλάμην μικρὸν εἰδῶλιον (ὑψους 0.167 μ.) φέρον ποικιλτὸν φόρεμα γραφὲν μὲ χρώματα ζωηρὰ καὶ μετὰ προσοχῆς (πίν. XIV). Τὸ πρόσωπον ἔχει ζωντανὴν ἔκφρασιν ἐνισχυομένην ἀπὸ τὴν προέκτασιν τῶν χειρῶν. Τόσην ζωντανίαν παρουσιάζει ἡ παράστασις καὶ τόσην φυσικὴν κίνησιν, ὥστε θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι παριστᾷ μικρὰν κόρην. Ἡ τοποθέτησις ὅμως εἰς τὴν παλάμην ἀποδεικνύει ὅτι πρόκειται περὶ εἰδῶλιον, τὸ ὁποῖον μόνον ὡς ἀνάθημα εἰς θεότητα δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ. Οἱ δάκτυλοι, γεγραμμένοι μὲ λεπτότητα, μὲ λευκὸν χρῶμα καὶ περιγράμμα μελανόν, ἀποδεικνύονται ὡς ἀνήκοντες εἰς γυναικείαν μορφήν γραφεῖσαν οὐχὶ ἐν μικρογραφίᾳ, ἀλλὰ εἰς τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ φυσικοῦ μεγέθους· κατ' ἀκολουθίαν ἢ διασωθεῖσα σύνθεσις εἶναι μέρος μνημειακῆς τοιχογραφίας. Πρέπει τώρα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὸ εἰδῶλιον εἶναι ἐστραμμένον καὶ αἱ χεῖρές του ἀνατείνονται πρὸς τὴν κρατοῦσαν αὐτὸ γυναικείαν μορφήν. Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι ἡ μορφή ἐκείνη ἐδέχθη τὸ ἀνάθημα, τὸ ὁποῖον κρατεῖ εἰς τὴν παλάμην τῆς καὶ εὐχαριστεῖται ἀπὸ τὴν θεάν του. Διότι, ἐὰν ἡ γυναικεία μορφή ἔφερε τὸ ἀνάθημα πρὸς ἱερόν τι καὶ πρὸς τὴν ἐν αὐτῷ θεότητα, τότε ἡ ὄψις τοῦ εἰδῶλιου θὰ ἦτο ἐστραμμένη πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ ἱεροῦ καὶ τὰ νῶτά του πρὸς τὴν

1. Sir ARTHUR EVANS, Palace of Minos I, London 1921, σ. 549, IV, σ. 178-180 κλπ., γνωστὰ ἐπίσης ὡς «Addermarks».

κρατοῦσαν αὐτὸ γυναικα. Ἐάν, ὅπως νομίζω, ἡ παρατήρησις αὐτὴ εἶναι ὀρθή, τότε πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ κρατοῦσα τὸ εἰδώλιον γυνὴ εἶναι θεὰ τις. Τὸ εἶδος τοῦ ἀναθήματος, εἰδώλιον χαρίεν καὶ πεποικιλμένον, εἶναι κατὰ πολὺ διάφορον ἀναθήματός τινος τὸ ὁποῖον θὰ ἀφιερώνετο εἰς πολεμικὴν θεότητα καὶ ἀποδεικνύει τὴν ὑπαρξίν καὶ ἐτέρας γυναικειάς θεότητος, ἡ ὁποία θὰ ἐλάτρευετο εἰς τὸ Θρησκευτικὸν Κέντρον τῶν Μυκηνῶν. Ἀκόμη τὸ εἰδώλιον φανερώνει ἴσως ὅτι ἡ θεὰ αὐτὴ θὰ εἶχε σχέσιν μὲ τὴν οἰκογένειαν, τὰ μικρὰ παιδιά, τὸν γάμον. Εἶναι κατὰ συνέπειαν εὐλογον νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ἡ θεὰ αὐτὴ τοῦ Θρησκευτικοῦ Κέντρου ἦτο ἡ μυκηναϊκὴ Ἥρα, ἡ ὑπαρξίς τῆς ὁποίας εἰς τὸ μυκηναϊκὸν πάνθεον μαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν πινακίδων τῆς γραμμικῆς Β γραφῆς. Εἶναι ἀξιοσημεῖωτον ὅτι ἡ Ἥρα, ἡ προστάτις τῆς οἰκογενείας, καὶ ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ ἀρχικὴ θεότης τοῦ πολέμου καὶ τῆς νίκης, ἐλατρεύοντο ἰδιαίτερος εἰς τὰς Μυκήνας κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους.

Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν καὶ ἐπίχωσιν τοῦ Νοτιοδυτικοῦ Κτηρίου εὐρέθη καὶ τεμάχιον γραπτοῦ κονιάματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διατηρεῖται ἡ παράστασις ποδὸς ἐπὶ ὑποποδίου. Ἀμέσως ὀπισθεν τοῦ ποδὸς αὐτοῦ διακρίνεται ἡ ἀρχὴ δακτύλου ἐτέρου ποδός. Τὸ χρῶμα, ἡ θέσις τῶν ποδῶν ἐπὶ ὑποποδίου καὶ τὸ ἄκρον φορέματος ἀποδεικνύουν ὅτι οἱ πόδες ἀνήκουν εἰς γυναικειάν καθημένην μορφήν. Πρὸς τούτοις τὸ ὑποπόδιον, ὁ ὀμηρικὸς θρῆνυς, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ καθημένη μορφή, ἡ χρησιμοποιοῦσα αὐτό, θὰ ἦτο μεγάλης σπουδαιότητος· εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ἦτο βασίλισσά τις. Ἄλλὰ τὸ κτήριον, τὸ ὁποῖον ἐκόσμηε ἡ τοιχογραφία δὲν ἦτο τὸ ἀνάκτορον τῶν Μυκηνῶν, δὲν ἦτο ἡ κατοικία τοῦ ἀνακτος καὶ τῆς ἀνάσσης, ἀλλὰ οἶκημα ἱερατικοῦ χαρακτῆρος. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ γραφεῖσα γυνὴ δὲν θὰ ἦτο ἡ βασίλισσα, ἀλλὰ μεγάλη τις ἰέρεια ἢ μᾶλλον θεὰ. Μίαν καὶ μόνην σαφῆ παράστασιν καθημένης γυναικειάς μορφῆς χρησιμοποιούσης ὑποπόδιον ἔχομεν ἐπὶ τῆς σφενδόνης τοῦ περιφήμου χρυσοῦ δακτυλίου τῆς Τίρυνθος τῆς ΥΕ II περιόδου. Καὶ ἡ μορφή ἐκείνη παριστᾷ θεὰν εἰς τὴν ὁποίαν λεοντόμορφοι δαίμονες προσφέρουν σπονδὰς<sup>1</sup>.

Τώρα πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι οἱ πόδες παρουσιάζουν τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν πρὸς τὴν τῶν δακτύλων, ἐγράφησαν κατὰ τὸν αὐτὸν πρὸς ἐκείνους τρόπον, ἔχουν τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν πρὸς τὴν ὑποδεικνυομένην ὑπὸ τῶν δακτύλων καὶ τὸ κονιάμα τῶν εὐρέθη πλησίον καὶ εἰς τὸ αὐτὸ βάθος τῆς ἐπιχώσεως, εἰς τὸ ὁποῖον εὐρέθησαν τὰ τεμάχια τοῦ εἰδωλίου. Εἶναι εὐλογον

1. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ - HIRMER, ἔ. ἀ., εἰκ. 207 ἄνω. G. KARO, Ath. Mitt. 55, 1930, σ. 121, πίν. III, 2. EVANS, Palace of Minos IV, σ. 460, εἰκ. 385.

λοιπὸν νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ὅλα τὰ τεμάχια τῶν ἐγχρῶμων αὐτῶν κονιαμάτων ἀνήκουν εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν μορφὴν, ἀνήκουν δηλαδὴ εἰς μίαν καθημένην θεὰν ἢ ὁποῖα ἐδέχθη, κρατεῖ καὶ θαυμάζει τὸ προσφερθὲν εἰς αὐτὴν ἀνάθημα. Τὸ σπουδαιότερον καὶ μεγαλύτερον μέρος τῆς μορφῆς δὲν εὐρέθη, ἴσως καὶ νὰ ἠφανίσθη πρὸ πολλοῦ. Ἄς ἐλπίσωμεν ὅμως ὅτι ἡ μυκηναϊκὴ γῆ τὸ διαφυλάττει ἀκόμη φιλοστόργως κάτωθεν τῆς ἐπιφανείας της, ὅτι ἡ θεά, τὴν ὁποῖαν προσπαθοῦμεν καὶ πάλιν νὰ φέρωμεν εἰς τὸ λαμπρὸν φῶς τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς ἐπιστήμης, θὰ εὐοδώσῃ τὸ ἔργον τῆς ἀποκαλύψεώς της, ὅτι θὰ ἔχω τὴν εὐχαρίστησιν νὰ σᾶς παρουσιάσω τὴν ὅλην σύνθεσιν εἰς μελλοντικὴν ἀνακοίνωσιν<sup>1</sup>.

Μέχρι τοῦδε παραστάσεις θεῶν δὲν εὐρέθησαν εἰς τὴν μυκηναϊκὴν περιοχὴν, μολονότι θεοὶ καὶ ἀναθήματα πρὸς αὐτοὺς ἀναφέρονται εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τῶν πινακίδων τῆς Πύλου καὶ τῆς Κνωσοῦ. Π. χ. εἰς τὴν ὑπ' ἀριθμὸν T<sub>n</sub> 316 πινακίδα τῆς Πύλου ἀναφέρονται ὁ Ποσειδῶν, ὁ Ζεὺς καὶ ὁ Ἑρμῆς. Εἰς προγενεστέραν μελέτην μου ὑπέθεσα ὅτι τοῦτο ὀφείλεται ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὴν ἔλλειψιν μινωικῶν προτύπων, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸν ἀνεικονικὸν χαρακτῆρα τῆς λατρείας τῶν πρώτων Ἑλλήνων, τῶν ἐγκατασταθέντων περὶ τὸ 1900 π. Χ. εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα, τῶν ὁποίων ἀπόγονοι ἦσαν οἱ Μυκηναῖοι.

Ἡ ἀποκάλυψις τοῦ Θρησκευτικοῦ Κέντρου τῶν Μυκηναίων προάγει οὐσιαστικῶς τὰς περὶ τῆς θρησκείας τῶν Μυκηναίων γνώσεις. Ἀποδεικνύει πρὸς τούτοις τὸ ἀστήρικτον ὑποθέσεων καὶ θεωριῶν, αἱ ὁποῖαι προβαλλόμεναι ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν βαθμηδὸν μετετρέπησαν εἰς δόγματα μὴ χρήζοντα ἀποδείξεως. Ὑπετέθη π. χ., ὅτι εἰς τὸ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου ἀνάκτορον ἦτο ὁ ἐπίσημος ναὸς τῆς πολιτείας. Ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἐβασίσθησαν καὶ ἄλλαι: ὅτι τὸ ἀνάκτορον ἐν γένει ἐθεωρεῖτο ὡς ἱερὸν, διότι εἰς αὐτὸ εὐρίσκετο ὁ ἐπίσημος ναός, ὅτι ὁ ἀναξ ἐθεωρεῖτο ὡς ἱερὸν πρόσωπον, διότι ἔμενεν εἰς τὸ ἱερὸν ἀνάκτορον, ὅτι ἀκόμη ὁ ἀναξ ἦτο καὶ ἀρχιερεὺς, King-Priest, διότι θὰ ἱερούργει εἰς τὸν ἐν τῷ οἰκήματί του ναόν. Οὐδὲν ἴχνος ναοῦ ἢ καὶ μικροτέρου ἱεροῦ εὐρέθη εἰς τὸ ἀνάκτορον, μολονότι ἡ ἔκτασις του ἀνεσκάφη μέχρι τοῦ βράχου. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ ὑπόθεσις τοῦ ἱεροῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνακτόρου καὶ τοῦ ἀνακτος, ἢ βασισθεῖσα ἐπὶ τῆς ὑπάρξεως

1. Δυστυχῶς κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1972 δὲν εὐρέθησαν καὶ ἄλλα τμήματα τῆς τοιοχογραφίας αὐτῆς.

ιεροῦ εἰς τὸ ἀνάκτορον ἀποδεικνύεται ἐσφαλμένη. Ἐπίσης ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ ἀνάκτος ὡς ἀρχιερέως δὲν εὐσταθεῖ. Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τῶν πινακίδων τῆς Πύλου ἀποδεικνύεται ἡ ὑπαρξίς ἱερέων κατὰ τὴν μυκηναϊκὴν ἐποχὴν<sup>1</sup>. οἱ ἱερεῖς ὅμως ἐκεῖνοι καὶ οἱ θεράποντες παρέμενον πλησίον τῶν ναῶν, τοὺς ὁποίους ἐπεμελοῦντο καὶ εἰς τοὺς ὁποίους ἱερούργουν. Ναοὶ καὶ βωμοὶ εὐρέθησαν μόνον εἰς τὴν δυτικὴν κλιτὸν τῆς ἀκροπόλεως καὶ βεβαίως εἰς τὸ Θρησκευτικὸν Κέντρον τῶν Μυκηνῶν καὶ περὶ αὐτὸ θὰ ἦσαν ἐγκατεστημένοι οἱ θεράποντες ἱερεῖς καὶ οἱ βοηθοὶ των. Ὁ ἄναξ, ἐγκατεστημένος μακρὰν τοῦ Κέντρου, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχη ὑπηρεσιακὴν πρὸς τοῦτο εὐθύνην καὶ σχέσιν. Ὁ θρησκευτικὸς ἀρχηγός, ὁ ἀρχιερέως, ὁ εὐθυνόμενος διὰ τὸ Κέντρον, θὰ ἦτο ἐγκατεστημένος πλησίον αὐτοῦ, πιθανῶς δὲ εἰς τὸ Νοτιοδυτικὸν Κτήριον, τοῦ ὁποίου οἱ τοῖχοι ἐκαλύπτοντο ὑπὸ τοιχογραφιῶν τόσον μεγάλης καλλιτεχνικῆς ἀξίας.

Εἰς τὰ πολυπληθῆ δωμάτια τὰ ὁποῖα ἀνεκάλυψεν ἀρχικῶς ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ πρὸς Νότον τοῦ Θρησκευτικοῦ Κέντρου καὶ τὰ ὁποῖα καὶ πάλιν ἀνασκάπτομεν, φαίνεται ὅτι διέμενον οἱ θεράποντες καὶ ὑπηρέται τοῦ Κέντρου. Εἰς ἓν τῶνωματίων τούτων, ἀτελῶς ἀνασκαφέν, ἀπεκαλύφθη μεγάλη τετράπλευρος ἐστία εἰς τὸ κέντρον τοῦ δαπέδου, ἐνῶ κατὰ μῆκος τῶν τοίχων του διασφύζονται ἀκόμη ὑπολείμματα ἐδράνων (πίν. XIII β). Ἴσως καὶ τὸ δωμάτιον τοῦτο νὰ ἐχρησιμοποιεῖτο διὰ λατρείαν μικροτέρας σημασίας.

Ἡ ἀποκάλυψις τοῦ Θρησκευτικοῦ Κέντρου, ἡ ὁποία ἀπῆτησε τὴν ἐργασίαν τόσων ἐπιστημόνων καὶ σχεδὸν μίαν ἑκατονταετίαν ἐρεῦνης ὀλοκληρώνει καὶ τὰς γνώσεις μας διὰ τὴν ἀκρόπολιν τῶν Μυκηνῶν τοῦ 13<sup>ου</sup> π. Χ. αἰῶνος, ἐνὸς τῶν λαμπρῶν αἰῶνων τῆς ἑλληνικῆς δημιουργίας.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε. ΜΥΛΩΝΑΣ

1. Ἀκόμη διεσώθησαν καὶ ὀνόματα ἱερέων : Weterou, Risowa, Newokito, καὶ ἱερεῶν, περίφημος ἡ Erita. Δι' εἰκόνα ἱερέως ἐπὶ σφραγιδολίθου ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου τοῦ Βαφειοῦ ὄρα Χρ. ΤΣΟΥΝΤΑΣ, Ἐφ. Ἀρχ. 1889, πίν. 10 ἀρ. 26. Πολυπληθεῖς θεράποντες ναῶν ἀναφέρονται εἰς τὰς πινακίδας, ὡς οἱ hieroworqoi, dakoroi, aketirijai, klawiphoroi κλπ. VENTRIS-CHADWICK, ἔ. ἀ., σ. 128. PALMER, The Interpretation of Mycenaean Greek Texts, Oxford 1963, σ. 259 - 260.

## SUMMARY

### THE CULT CENTER OF MYCENAE

Comparatively few scientifically established data concerning Mycenaean Religion are available to date from the Mycenaean world. Consequently new evidence brought to light by excavations however small is of importance. Such has been forthcoming from Mycenae. The excavations and researches of CHRISTOS TSOUNTAS and ALAN B. WACE proved that religious ceremonies were held in the so-called «House of Tsountas» excavated in 1886. In 1950 Wace cleared once more the section of the House which occupies the uppermost level, section Γ, Fig. 2, and declared that «from all the evidence we may regard the building as a shrine, the first of its kind to be discovered at Mycenae». In 1968 and in 1969, Lord WILLIAM TAYLOR and his associates, under the auspices of the Archaeological Society of Athens and under my general supervision, revealed the basement «temple of the idols» and near it a shrine with wall paintings (Fig. 2, T<sub>1</sub> and T<sub>2</sub>). These discoveries indicated that a section of the west slope of the acropolis by the West Cyclopean Wall (Fig. 1, M) was used for cult purposes.

The excavations conducted by me, under the auspices of the Archaeological Society of Athens, in 1966 - 1972 confirmed the indications and revealed additional important relics and evidence. Among these were the remains of an important building to the south of «Tsountas' House» to be called the «Southwest Building» (Fig. 2, N). The removal of part of a Hellenistic retaining wall made possible the clearance of the area above the drain along the south side of «Tsountas' House». In that area was revealed a large block of conglomerate serving as a threshold of a wooden door (Pl. I, K) which had burned down. In front of it was formed a small vestibule, whose wall on the east side was preserved to a considerable height. The lower course of this wall, immediately at the side of the doorway, was covered with painted plaster two large pieces of which survived. On the one is represented a chariot and figures, perhaps part of a procession of chariots; on the other are preserved multi-colored wavy bands. A partially preserved monumental stairway and a road, some 10 m. long and 1,90 m. wide, lead to the threshold and the doorway (Pl. I, NΔ and KA).

An interior corridor began from the doorway, averaging 1,90 m. in width and some 30 m. in length, leading northward in a gradual incline. Its floor was covered with lime plaster and its sides were retained by heavy walls. Over it, after the destruction of 1200 B.C., was built another structure few remains of which survive (Figs. 2, ΔT and Pl. II, XXX). At its 28<sup>th</sup> meter of length, the corridor turns sharply to the south and proceeds southward in an



opposite direction to the one it originally followed (Pl. II, ΣΤ). Near its turn a bench survives (Pl. II, Ε) and beyond it a stairway (Pl. III a) leading to the open space in front of the megaron of «Tsountas' House» and of the «temple of the idols». Beyond the stairway the corridor continues to terminate in front of the open façade of section Γ<sub>1</sub> of «Tsountas' House». Before its termination, however, it passes by a small structure located before the northeastern end of that façade.

The structure (Pls. III b and IV a) is composed of a rectangular earthen platform, some 2.50×1.10 m., raised some 0.30 m. above the floor of the corridor and covered with stucco three layers of which survive. The east side of the platform was originally lined by three poros blocks, two of which remain *in situ* (Pl. IV a, Β). Rectangular dowel holes of small dimensions on the blocks indicate that they served as a base for a light structure, possibly of wood. Beyond the southeast corner of the structure was revealed an elliptical ring of clay strengthened by sherds (Pl. IV a, ΣII) full of ashes and burned matter, and beyond this the bench found by WACE in section Γ<sub>1</sub>.

There can be no doubt that the structure revealed was a rectangular altar. On the poros blocks was secured a table of offerings and the earthen platform served as the «prothesis» of the altar. This, being the first monumental altar found thus far in a Mycenaean site, is a very important relic. Its importance is increased by its location and relation to the shrines revealed in the area (Fig. 2, Β). The rectangular altar is located before the section of «Tsountas' House» which was characterized as a shrine by Wace (Fig. 2, Γ<sub>1</sub>); it is above the court of the megaron of «Tsountas' House» in which its excavator revealed a bothros for sacrifices (Fig. 2, Μ). It also is above the shrines revealed by TAYLOUR (Fig. 2, Τ<sub>1</sub> and Τ<sub>2</sub>). To the rectangular altar, as well as to the shrines, led a long corridor (Fig. 2, ΔΤ) the beginning of which was barred by a well-built doorway (Fig. 2, Κ) with a vestibule decked with paintings. Through that corridor and doorway alone access was obtained to the shrines and the rectangular altar. A monumental stairway and a road, whose starting point evidently was the palace on the summit of the hill, led to the doorway (Fig. 2, ΚΑ and ΝΔ). Against an abrupt slope was constructed a long corridor whose sides had to be retained by heavy walls. The northward course of the corridor at its 28<sup>th</sup> meter of length was reversed (Pl. II, ΣΤ). By its abrupt turn to the south a bench was placed and near it a station was formed for the dignitaries (Pl. II, Θ). Certainly the corridor was a «processional way» for religious processions. Thus the rectangular altar and its approach and locality prove that it was the pivotal point of an area occupied by shrines.

The complete clearance in 1971 of the rectangular altar and the generalized statements published until then about Tsountas' and Wace's excavations made imperative a new investigation of the remains surviving on the

upper level of «Tsountas' House». In Room  $\Gamma_1$  (Fig. 2) was revealed again fully the horse-shoe shaped altar first found by Wace (Pl. IV b). It measures 1.29 by 1.33 m. and stands 0.20 m. above the floor. A projection on its SW corner has a round depression in the center, apparently to be used for libations. Near it a cylindrical bulk of earth survives, whose role remains uncertain. The walls and surface of the altar are covered by a number of plaster coatings.

Some 0.82 m. to the north of the altar is firmly wedged on the rocks below the floor a huge boulder (1.15 by 0.70 by 0.65 m.) apparently a *Slaughtering Stone* (Pl. V). Along the east long wall of the room remnants of a shelf are preserved and at its northeast corner a stretch of pavement. Whether that fragment of pavement was part of a new floor made after the altar and the slaughtering stone were no longer in use and were covered with earth, cannot be definitely proved but remains a possibility. This conception is strengthened by the fact that the «processional way» has definitely two periods of use proved by two different superposed pavements. There can be no doubt, however, that Wace's conclusion that Room  $\Gamma_1$  was a shrine is correct. Its north side, to the processional way, was open and its elongated interior measures 6.45 m. by 4.50 m. (Pls. VI and VII). It is proved to be a later addition to the Room  $\Gamma$  which was enclosed in the new building and served as an *adyton*.

The excavations late in August of the strip of earth that remained unexcavated between the areas explored by TSOUNTAS and TAYLOR brought to light (approximately at the spot marked with the letter P in the 1971 plan Fig. 2) a round altar 1.40 m. in diameter and a height of 0.68 m. (Pl. VIII). The altar was sealed by a thick layer of clay, averaging 0.25 in thickness. The fill around it, containing a great quantity of ashes, was found intact and yielded sherds of the LH III B-2 period only. The altar stands in the middle of a rectangular structure whose south and part of the east wall survive (Pl. IX). Along these walls stood a stoa roofed with slabs. Apparently the altar was abandoned in the second half of the 13<sup>th</sup> century B. C. when its area was sealed with plesia.

The accumulation of altars and shrines uncovered in the area around the so-called «House of Tsountas» proves that this section of the west slope of the acropolis of Mycenae served as its Cult Center. The existence of such centers was indicated by references to Pa-ki-ja-nes, the seat of Potnia, in the Pylos tablets. Now stands revealed such a Cult Center in the heart of the Mycenaean world. To it is associated also the «Southwest Building» (Fig. 2, N) decorated with frescoes of unusual quality; it could have served as the residence of the high priest and could have been used for minor cult purposes. In the 1971 campaign a large fragment of fresco representing the head of a woman, was found on the topmost layer of the LH III C fill of the

south area, proving that to the end of the Mycenaean Age (to ca. 1120 B. C.) the building served the original purpose for which it was constructed.

Is it possible to determine the divinities which were worshipped in the Cult Center of Mycenae? For the time being this question can be answered only in a minimal way since the evidence found thus far is limited. It is permissible to believe that the Goddess of trees and the cultivation of the soil was worshipped in the shrine with the frescoes revealed by Taylour. In the rear room of compartment Γ of «Tsountas' House» and in 1886 a tablet was found by Tsountas on which are painted two women worshipping the Goddess of War symbolized by a figure-eight shield, indicating that the War Goddess was venerated in the Cult Center. Taylour believes that the large idols he found «represent gods and goddesses». However, those idols do not possess attributes that will indicate their divine character. Their main common feature is their «forbidding» and «menacing mien.» The application of color on these idols by people who were expert colorists, as proved by their frescoes (Pl. X), seems to indicate that on purpose and not for lack of ability color was applied to give the figures a terrifying appearance (Pl. XI). This practice recalls the masks and the colors used by primitive peoples on their faces intended to strike terror to their adversaries. It seems that the idols of Mycenae served a similar purpose: they were used as *apotropaia*, as means to avert evil, be it the evil eye, epidemics, evil forces that threatened the produce of earth, or an invading enemy. Placed at the end of poles they could be paraded up and down in the acropolis and paths of the inhabited area and having served their purpose they were enclosed again in the upstairs room of the basement «temple». At any rate these idols cannot be proved to represent gods and goddesses.

The War Goddess seems to be the only one proved to have been worshipped at the Cult Center. This is strengthened by the discovery of fragments of a frieze of figure-eight shields in the «Southwest Building» (Pl. XII). Such friezes are known from the palaces of Knossos, Tiryns and Thebes. But the «Southwest Building» is not a palace and its frieze can only have a religious significance, the shields being the emblem of the Goddess of War. In the excavations of 1971 a fragment of another tablet perhaps was found in the debris between the «House of Tsountas» and the «Southwest Building» (Pl. XIII a). On it is painted a helmeted woman holding a winged griffin in her arms. The woman, from «the notched plume» pattern on her helmet, must be divine and certainly the War Goddess.

From the «Southwest Building» we have fragments of another fresco. On them is represented a figurine of a young girl held in the hand of a woman (Pl. XIV). The figurine must be a votive offering and consequently the woman holding it a divinity. To the same composition seem to belong two additional fragments on which is painted a foot on a pedestal belonging

to a seated woman ; these recall the seated Goddess on the gold ring of Tiryns. The fragments with the figurine and with the foot go together and belong most probably to a female Goddess protectress of children and the family life. We can perhaps identify her as the Mycenaean Hera known to have been worshipped in Mycenaean times from the evidence of the Pylos tablets. We may conclude that the evidence obtained seems to indicate that at least three divinities, all female, the Goddess of trees and cultivation, the Goddess of War (the Mycenaean Athena) and the Goddess of family life (the Mycenaean Hera) were among the divinities venerated in the Cult Center of Mycenae.

Thus far no representations of male gods have been found. Yet, from the tablets of Pylos we know that such were venerated in the Mycenaean Age, although no representations were found in the area which the tablets seem to cover. We have assumed before that the lack of prototypes of important male divinities in the Minoan pantheon, from which the Mycenaean borrowed various elements, and the aniconic tendency of the ancestors of the Mycenaean may be responsible for the lack of representations of male divinities in the Mycenaean area in general and in Mycenae in particular.

The discovery on the west slope of the acropolis of Mycenae of the shrines and altars to which led a monumental processional way will help clear a number of misconceptions and notions developed into axioms that seemed as if they required no farther proof. This discovery indicates that the notion of the existence of the main shrine of the State in the Palace is proved untenable ; that consequently the opinion that the Palace was considered sacred because the shrine of the State was incorporated in it is unfounded ; that the king therefore could not have been considered as sacred, as it was maintained, because of his association with the Palace ; that he could not have been a high priest of a non-existent shrine in the Palace, a king-priest. Such a high priest would have been stationed near the shrines and altars of the west slope. The «Southwest Building», with its brilliant frescoes, could very well have served as his residence, while the other buildings surrounding it, in one of which is being uncovered a large rectangular hearth (Pl. XIII b), could have been used by the personnel of the Cult Center.